

KARALIŠKASIS KUPIŠKIO KALENDORIUS

LEIDYKLA
SPAUSTUVĖ

Utena, 2025

Recenzentai:

Prof. dr. (HP) Alfredas Bumblauskas (Vilniaus universitetas)

Doc. dr. Genutė Kirkienė (Vilniaus universitetas)

Knygos leidybą finansavo

Lietuvos kultūros taryba ir Kupiškio rajono savivaldybė

Knyga išleista minint 545-ąsias metines nuo pirmojo Kupiškio miestelio paminėjimo.

Kupiškio rajono savivaldybės viešosios bibliotekos projektas „Karališkasis Kupiškio kalendorius“.

Viršelyje:

Kupiškio turgaus aikštės fragmentas, XX a. III dešimt. Kupiškio muziejaus archyvo nuotr.

Sinagogos gatvelės senasis akmeninis grindinys Kupiškio miesto centre. R. Vilčinskienės nuotr.

Kupiškio miesto aikštės rekonstrukcijos metu (2018 m.) rasti radiniai, saugomi Kupiškio muziejuje

Priešlapiuose

Fundatoriaus Mikalojaus Kristupo Radvilos (1549–1616) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis, 1613 m. išleistas Amsterdame. Nubraižė ir tekstą apie Lietuvą parengė grafikas Tomas Makovskis (1575–1630). Lietuvos nacionalinis atlasas. T. 1., Vilnius, 2016.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

ISBN 978-609-455-747-7

© Raimonda Ragauskienė, 2025

© Simonas Matulevičius, 2025

KARALIŠKASIS KUPIŠKIO KALENDORIUS

*Prof. dr. Raimonda Ragauskienė
(Lietuvos istorijos institutas)*

Kupiškis ir aplink jį esančios teritorijos į istorinius šaltinius pateko palyginti vėlai. Tačiau pradedant XVI a. pradžios rašytiniais paminėjimais, jis figūruoja kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK, Lietuva) valdovų valda. „Kunigaikštiškasis“ ar „karališkasis“ Kupiškis nėra vien tik metafora, bet realią administracinę-teisinę jo padėtį atspindėjęs įvardijimas. LDK laikais iki pat Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) padalijimų XVIII a. pabaigoje valda, kurią tradiciškai sudarė trys pagrindinės dalys – dvaras, miestelis ir valsčius, priklausė Lietuvos didiesiems kunigaikščiams ir Lenkijos karaliams. Dar viena svarbi karališkosios valdos ypatybė, sudariusi palankias sąlygas gyvuoti ir vystytis visais senosios Lietuvos laikotarpiais, buvo strategiškai patogi geografinė padėtis – prie vandens ir reikšmingų sausumos kelių.

Kokie Kupiškio savininkai – LDK–ATR valdovai lankėsi valdoje, ką reiškė šiai vietai būti karališkąja valda – tai siekiama aptarti šiame nedideliame tyrime. Trumpai paliečiami vietovės reikšmei suprasti svarbūs Kupiškio ištakų ir pirmo paminėjimo klausimai. Akcentuojami negausūs valdovų įžengimai ir viešėjimai Kupiškyje, žvelgiama į jų kontekstą ir svarbą valdai. Karališkieji Kupiškio itinerariai apibrėžė ir tyrimo chronologiją – nuo pirmųjų valdos paminėjimų (šiam problemiškam klausimui skiriant atskirą dėmesį) iki XVII a. pradžios.

NUO AUKŠTUPĖNŲ IKI KUPIŠKIO
MIESTELIO PAMINĖJIMO

1. NUO AUKŠTUPĖNŲ IKI KUPIŠKIO MIESTELIO PAMINĖJIMO

Kupiškis įsikūrė prie Kupos upės, todėl ir pats vietovardis abejonių nekelia – tai priesagos -iškis vedinys iš upės vardo¹. Pačios vietovės atsiradimas siejasi su ankstyvaisiais priešistorės laikais. Karališkosios valdos ištakų reikėtų ieškoti Aukštupėnuose (dab. Kupiškio miesto šiaurinė dalis) ir šioje vietoje iki valstybės laikų įkurtame neeilinio statuso sėlių piliakalnyje-gyvenvietėje. Nekyla abejonių dėl Kupiškio ir aplinkinių teritorijų priklausomybės sėliams². Kupiškis, kaip ir Biržai, buvo Sėlos teritorijos Lietuvoje šerdis, priklausė piečiausioms sėlių žemėms. Dėl tinkamų gamtinių-geografinių sąlygų – netoli prekybai su Livonija svarbių vandens kelio Lėvens upe (dešinysis Mūšos intakas)³ ir sausumos kelių, tarp V–VIII a. buvo įrengtas Aukštupėnų piliakalnis ir greta jo atsirado gyvenvietė. Būdamas patogioje strateginėje vietoje, šis centras atliko pirmiausia slėptuvės-gynybines funkcijas. Taikos metu piliakalnio teritorijoje gyventojai galėjo rengti susibūrimus, kuriuose sprendė bendruomenės reikalus. Piliakalnyje galėjo vykti bent dalis ritualų ir apeigų⁴. Ne veltui 1616 m. Kupiškio bažnyčios fundacijos akte Zigmantas Vaza paskyręs Pyragių kaimą, nurodė, kad medinei bažnyčiai skirta ankstesnė pagonių žinyčios vieta (į šiaurę nuo miestelio)⁵. Aukštupėnai II tūkstantmečio pradžioje vienijo Lėvens aukštupio centrus – netolimus Kerelių, Papilių, Stirniškių ir Gaigalių piliakalnių-gyvenvietes į vieną žemę⁶. Aukštupėnai buvo savotiška pietinės Sėlos „sostinė“. Vėliausi archeologiniai radiniai rasti piliakalnyje datuojami VIII–X a.⁷

¹ Vanagas A., *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: MEL, 1996, p. 126.

² Kazakevičius V., Sėlių paminklai Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, 2000, t. 20, p. 24.

³ Apie Lėvens upės svarbą prekybai su Livonija: Varakauskas R., *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 271, 290.

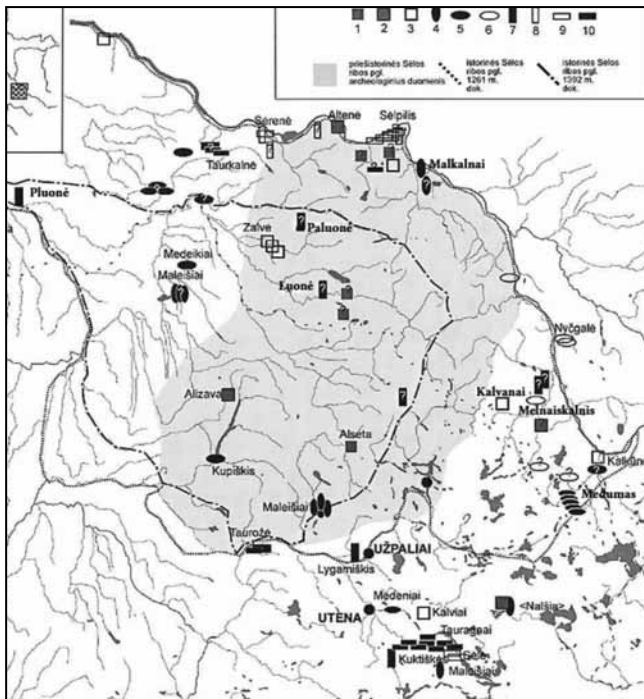
⁴ Simniškytė A., Sėliai ir lietuviai vėlyvojoje priešistorėje: genčių kontaktai, *Lietuvos istorijos metraštis 2009 metai*, 2, Vilnius, 2010, p. 102, 115.

⁵ Miškinis A., *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius: Savastis, 2009, p. 220; Rupeikienė M., Rupeika A., Kupiškio krašto sakralinių pastatų ir parapijos trobesių architektūra, *Kupiškis: naujausi moksliniai lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 262–263.

⁶ Simniškytė A., *Geležies amžius Sėloje*, Vilnius: Diemedis, 2013, p. 107, 108, 146; Simniškytė A., Vengalis R., Kupiškio piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, Vilnius, 2018, p. 106–109.

⁷ Simniškytė A., Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis: teorinės prielaidos ir tyrimų rezultatai, *Lietuvos archeologija*, 2020, t. 46, p. 255–287.

Istoriniuose šaltiniuose minimos Sēlos vietovės, Simniškytė A., Geležies amžius Sēloje, Vilnius: Diemedis, 2013, p. 24 (2 pav.)

Viename didžiausių Sēloje Aukštupėnų piliakalnyje galėjo stovėti medinė pilis, kurios įtvirtinimai XIII a. pirmoje pusėje greičiausiai buvo sugriauti per pirmuosius kalavijuočių ordino žygius. Tačiau, kaip minėta, vėlesnių nei X a. archeologinių radinių piliakalnyje nerasta. Nėra nustatyta, kokie XIII–XIV a. politiniai manevrai ar aktai (kaip, pavyzdžiui, klastote laikomas 1255 m. Mindaugo Sēlos dovanojimo aktas Livonijos ordinui) turėjo įtakos papilėnų vėlesnei politinei priklausomybei. Ilgainiui pietinė, arba Kupiškio žemių Sēla transformavosi į LDK Sēlą. Nuo Livonijos Sēlos ją skyrė retai gyvenamas Susėjos ir Viesytės tarpupis⁸. Kaip rodo ištirtas ankstyviausias Kupiškio valsčiuje rastas

palaidojimas – XV a. paskutinio ketvirčio Buivėnų senkapis⁹, šia ir kitomis kryptimis viduramžių pabaigoje vyko pietinei Sēlai priklausiusių Kupiškio teritorijų rekolonizacija. Apie šį laiką greta Aukštupėnų galėjo vystytis (greičiausiai pakartotinai apgyvendinama) gyvenvietė – Kupiškio miestelis. Tokią prielaidą leistų kelti minėto senkapio radiniai. Buivėnų kape buvo rasti trys Kazimiero Jogailaičio (1440–1492) laikų sidabriniai denarai¹⁰. Bet kuriuo atveju, nedidelis atstumas tarp piliakalnio, Kupiškio dvaro ir miestelio leidžia manyti, kad tarp jų gyvavo chronologinis ar net funkcinis ryšys¹¹.

⁸ Simniškytė A., *Geležies amžius Sēloje*, p. 178.

⁹ Zabiela G., Kupiškio valsčiaus archeologija, *Kupiškis: Naujausi moksliniai lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 120–136. (Lietuvos valsčiai; kn. 32).

¹⁰ *Sēliai: baltų archeologijos paroda*, parengė Eglė Gričiuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 95, (368–370 pav.)

¹¹ Simniškytė A., Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis, p. 259.

Monetos iš Buivėnų kapo Nr. 13. Publikuota: Sėliai: baltų archeologijos paroda, parengė Eglė Gričiuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 95 (368–370 pav.)

Dėl pirmojo Kupiškio paminėjimo

Kupiškio krašto istoriografijoje ir istorinėje kultūroje įsitvirtino teiginys dėl 1480 m. kaip pirmojo Kupiškio paminėjimo. Šiaip šis paminėjimas pačiai vietai būtų atsitiktinis, nors pagal jo turinį – ganėtinai prasmingas. 1480 m. Krokuvos universiteto studentų knygoje (matrikuluose) įsirašė Stanislovas Jonaitis iš „Cupyschky“ (*Stanislaus Johannis de Cupyschky*). Įrašas su 1480 m. balandžio 29 d. data iš Krokuvos universiteto studentų matrikulų pirmą kartą paskelbtas 1887 m.¹² 1974 m. pasirodė 1400–1500 m. studentų sąrašas, registravęs įsirašiusius asmenis pagal krikšto vardus¹³. Jame pakartoti minėti duomenys. Naujausia mokslinė kritinė šaltinio publikacija – 1400–1500 m. apimantis Krokuvos universitete įsimatrikuliavusių sąrašas¹⁴ pasirodė 2004 m. Kapitalinėje dviejų tomų publikacijoje (t. 1 Tekstai ir t. 2 Rodyklės) pirmiausia buvo pataisyta įrašo data. Balandžio 29 d. datą matrikulų leidėjai, sutikrinę su rankraščiu, pataisė į balandžio 25 d. Taigi Stanislovas Jonaitis Krokuvos universitete imatrikuliavosi 1480 m. balandžio 25 d.¹⁵ Taip pat leidėjams nekilo abejonų, kad minėtas studentas buvo atvykęs iš tuometinės Mazovijos (vėliau Palenkės) – Kupiskų¹⁶.

Pažvelkime kaip šis įrašas, paremtas daugiausia 1887 m. publikacija (1480 m. balandžio 29 d.) atsispindi istoriografijoje. 1914 m. Stanislovą Jonaitį su lietuviškuoju

¹² *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. T. I (Ab anno 1400 ad annum 1489)*, Cracoviae, 1887, p. 242.

¹³ *Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400–1500*, opr. J. Reichan, J. Zathy, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich., PAN, 1974.

¹⁴ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1: Tekst, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana 2004.

¹⁵ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1, p. 409.

¹⁶ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 2: Indeksy, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana 2004, p. 254.

Krokuvos universiteto „Collegium Maius“ vidaus kiemas

Kupiškiu bene pirmasis susiejo Jan Fijałek¹⁷. Nors jo darbu rėmėsis Marcelinas Ročka nenurodė nei minėto studento, nei įtraukė Kupiškį į vietovių, iš kurių į Krokuvą atvykdavo jaunuoliai iš Lietuvos, sąrašą¹⁸. Tačiau Zbysław Wojtkowiak 1980 m. įžvelgė galiybę susieti *Cupyschky* su lietuvišku Kupiškiu¹⁹. 1480 m. Kupiškio pirmo paminėjimo data nurodyta 1986 m. Tarybų Lietuvos enciklopedijoje²⁰, ji kartota ir vėlesnėse Lietuvos enciklopedijose. 1887 m. Krokuvos universiteto matrikulų knygos leidime užfiksuotas Stanislovas Jonaitis ir jo kilmės vietovardis įtrauktas į 1987 m. išleistą Vaclovo Biržiškos darbą apie Lietuvos studentus. Tiesa, vietovė įrašyta originalo forma, tiksliau nepaaiškinant, kokia būtų jos prieskyra²¹.

Kultūros žmonės iš Lietuvos (nuo studentų iki amatininkų), sudariusius lietuvišką diasporą Krokuvoje XIV–XVI a., 1999 m. suregistravo Wacław Urban ir Sigitas Lūžys.

¹⁷ Fijałek J., *Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, Kraków, 1914, p. 146.

¹⁸ Ročka M., Lietuvos studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a. – XVI a. pradžia), in: Ročka M., *Rinkiniai raštai*, sudarė ir parengė M. Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 51.

¹⁹ Wojtkowiak Z., *Litwa Zawilejska w XV i w pierwszej połowie XVI wieku*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1980, p. 81. Ta pati nuomonė pakartota: Wojtkowiak Z., *Lithuania Transwilniensis saec. XIV–XVI. Podziały Litwy północnej w późnym średniowieczu*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005, p. 89.

²⁰ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, 1986, t. 2, p. 440.

²¹ Biržiška V., *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, red. ir papildė M. Biržiška, A. Šapokos įvadas, Chicago, 1987, p. 40.

Nenorėdami dubliuoti ankstesnių tyrimų, į sąrašą autoriai neįtraukė istoriografijoje jau pažymėtų Krokuvos universitete studijavusių jaunuolių iš Lietuvos. Minimo Stanislovo Jonaičio jame irgi nėra. Todėl autorių pozicija dėl Kupiškio vietovardžio nėra aiški²². 2025 m. mokslinėje konferencijoje Kupiškyje S. Lūžys Krokuvos universiteto matrikuluose įrašytą vietovę vienareikšmiškai tapatino su Kupiškium²³. 1480 m. datą, kaip pirmąjį Kupiškio paminėjimą savo tyrimuose nurodė Algirdas Baliulis²⁴. Alvydas Totoris keliuose savo darbuose irgi susiejo matrikuluose įvardytą vietovę su Kupiškium²⁵, 2003 m. autorius svarstė, kad Stanislovas Jonaitis galėjo būti Kupiškio dvaro vietininko sūnus ar giminaitis. Bet kas tuo metu buvo dvaro vietininku, neminėjo. Anot A. Totoriaus, „jau anksčiau piliakalnyje ties Kupiškium buvusi pilis, suvokiame, jog Kupiškio kaimas (miestelis) XV a. nebuvo eilinė gyvenamoji vietovė“²⁶.

Taigi 1480 m. balandžio 29 d. įsitvirtino pirmiausia mokslinėje lietuviškoje istoriografijoje, taip pat ir istorinėje kultūroje, ją, kaip pirmąjį miesto paminėjimą, mini ir švenčia kupiškėnai. Pažymėtina, kad nei šią datą su Kupiškium susieję autoriai, nei ją vienareikšmiškai atmetę 2004 m. šaltinio leidėjai, detaliau neįsigilino į kontekstą ir nesvarstė kitų galimybių. Vis dėlto dėl fakto svarbos istorinei kultūrai, tyrėjai turi jausti didesnę atsakomybę, ir tokie svarstymai yra būtini.

Dar kartą aptarkime galimybes šaltinyje minimą vietovę susieti su karališkuoju Kupiškium. Kitaip nei pasitaiko nemažos dalies Lietuvos vietovių pirmųjų paminėjimų atvejais²⁷, pats šaltinis yra patikimas, abejonių nekelia. Nors 1480 m. greta minėto Stanislovo į Krokuvos universitetą užsirašė atvykėliai iš Vengrijos, Prūsijos kunigaikštystės, Pamario, kitų Lenkijos vietovių, o kitas studentas iš LDK į Krokuvą atvyko iš Naugarduko tik po pusmečio – taip irgi galėjo būti. 1480 m. įrašas daugiau nei neinformatyvus. Studijuoti atvykusio jaunuolio Stanislovo Jonaičio pavardė niekuo neišsiskiria. Jis galėjo būti miestiečių kilmės arba eilinis bajoras. Neįmanoma nustatyti, kas galėjo paremti jo

²² *Lietuvių Krokua XIV–XVI amžiais / Cracovia lithuanorum saeculis XIV–XVI*, Urban W., Lūžys S., iš lotynų kalbos vertė A. Vaškeliene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

²³ Apie konferenciją žr.: <https://kmintys.lt/2025/05/09/kupiskio-istorijos-atodangos-nacionaliniame-ir-europiniame-kontekste/>

²⁴ Baliulis A., Iš Kupiškio ir apylinkių praeities, *Kupiškio kraštas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 48.

²⁵ Totoris A., Kupiškis XVI–XVII amžiais, *Kupiškis*, 2003, Nr. 1, p. 22. Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XVII amžiais, *Kupiškis: gamtos ir istorijos puslapiai*, Kupiškis: Kupiškio etnografijos muziejus, 2009, p. 130.

²⁶ Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, *Kupiškis: naujausi moksliniai lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 1.

²⁷ Baranauskas T., Lietuvos miestų ir miestelių pirmųjų paminėjimų datos, *Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis*, sudarė A. Ragauskas, V. Senkus, Ž. Mačiukas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 137–142.

studijas. Tačiau kyla klausimas, ar minėtas Stanislovas Jonaitis, kaip ir bet koks kitas jaunuolis XV a. pab. Kupiškyje iš viso galėjo gauti tinkamą studijuoti universitete išsilavinimą? Tuo laikotarpiu Lietuvoje buvo palyginti menkas mokyklų skaičius, o mokymosi lygis žemas. Pasirengimą universitetinėms studijoms būtų galima paaiškinti tik naminiu mokymu, užėmusiu svarbią vietą bajorų ar pasiturinčių miestiečių gyvenime. Tokiu atveju, remiantis istorine logika, tuometinės Kupiškio valdos, pirmiausia miestelio ir dvaro padėtis, turėjo būti kitokia. Jis turėjo būti valdos centru, valdoje turėjo būti įsteigta katalikiška parapija. Tą rodo kitų mažesnių Lietuvos vietovių, iš kurių jaunuoliai išvyko studijuoti į Krokuvą, pavyzdžiai. Pažvelgus į XV a. iš Lietuvos į Krokuvą atvykusių (nėskaičiuojant Vilniaus, Kauno ir Trakų) geografinę kilmę, matyti, kad vietovės, dar prieš jaunuoliui įsimatrikuliuojant į universitetą, pasižymėjo keliais bruožais²⁸.

1) Vietovė jau buvo paminėta šaltiniuose, o minimu laiku vystėsi kaip valdos ar valsčiaus centras. Tai būtų Anykščiai – du studentai 1475 m.; Medininkai – 3 studentai 1458 m., Merkinė – 5 studentai, Raseiniai – studentas 1488 m., Rudamina – studentas 1401 m.

2) Visose vietovėse jau buvo įsteigtos Romos katalikų bažnyčios parapijos. Tarp tokių: Deltuva – studentas 1485 m., Eišiškės – studentas 1484 m., Nemenčinė – 2 studentai 1461 m., Ramygala – studentas 1476 m., Surviliškės – studentas 1499 m., Svyriai – 2 studentai 1476 m., Varnionys – 3 studentai 1490 m.

3) Žinoma apie minimu laiku ar kiek vėliau veikusias mokyklas. Tai būtų Maišiagala – studentas 1487 m., mokykla veikė 1525 m., tačiau vietovės paminėjimas ir parapijos įsteigimas labai ankstyvi. Panašiai ir Ukmergės atveju – studentas 1473 m., nors mokyklos egzistavimo faktas – 1505 m., bet vietovė ir parapija žinomos daug anksčiau. Vaverka – studentas 1478 m., o mokykla 1463 m.

4) Valda galėjo būti privati, priklausyti LDK elito atstovams, kaip Giedraičiai – kunigaikščiams Giedraičiams (Giedraičiai – 7 studentai 1419 m.) ar Salos – Kęsgailoms (Salos – studentas 1460 m.)²⁹

²⁸ Plačiau žr.: Ochmanskis J., *Senoji Lietuva*, Vilnius: Mintis, 1986, p. 134–137.

²⁹ Ochmanskis J., *Senoji Lietuva*, p. 132–137.

Kupiškis 1480 m. nepatenka nei į vieną šių grupių. Ankstesnių valdos paminėjimų nėra, kaip ir duomenų apie XV a. įkurtą parapiją. Apie mokyklą valdoje žinių yra tik XVIII a. pradžioje³⁰. Labai vėlyva, tik neaišku, ar iš tiesų pirmoji, ir katalikų bažnyčios fundacija – tik XVII a. pradžios. Apskritai, religinė padėtis Kupiškyje iki XVII a. vidurio yra labai neaiški. Katalikybės plėtrą krašte sustabdė evangeliškas judėjimas. Nuo XVI a. 7-ojo dešimtmečio iki 1615 m. Kupiškį laikė evangelikai reformatai Naruševičiai, po to Kristupas Manvydas Dorohostaiskis³¹. Tuo tarpu neabejotina, kad Kupiškis priklausė LDK valdovui, nebuvo privati valda. Tad sunkiai įmanoma, kad minimu metu Kupiškyje būtų galėjęs atsirasti privatus mokytojas, kurį išgalėtų samdyti vietoje rezidavęs (kaip matysime iš Kupiškio administracinės priklausomybės), geriausiu atveju Pienionių ir Užpalių valsčiaus vietininkų paskirtas dvaro pareigūnas.

Aišku, tiksliai identifikuoti 1480 m. įrašą „de Cupyschky“ trukdo tai, kad taip pažymėta tik Stanislovo Jonaičio kilmės vieta, bet nenurodyta vyskupija, kaip pasitaikė kitais kartais. Dėl to ši, dar ir netiksliai transkribuotą vietovardį galima sieti su dar keliomis vietovėmis. Pirmiausia, pačioje Lietuvoje buvo ne viena, bet trys vietovės, turėję Kupiškio pavadinimą. Šiuo požiūriu Kupiškis neišsiskiria, turime ne vieną Lietuvos vietovę, kurių pavadinimai vienodi, pavyzdžiui, dvejas Vyžuonas, du Panevėžius, du Skapiškis etc. Žinomi dar bent du Kupiškiai, kurių pavadinimai nebuvo hidroniminės kilmės, XVI a. buvę Upytės pavieta. Vienas – Kupiškio dvarelis buvo privati Belozarų valda, kitas – priklausė valdovui (apie tai žr. 2 skyrelį).

Piastų Mazovijoje, vėliau – Palenkės vaivadijoje, Lomžos pavieta buvo „Kupiski“ valda, po valakų reformos gavusi „Stare Kupiski“ pavadinimą. XV a. pab. Kupiskai priklausė Piastų dinastijos atstovui, Mazovijos kunigaikščiui Jonušui II, kuris ją XV a. pabaigoje iškeitė su žymios didikų Niščyckių giminės (herbas Prawdzic) atstovu Pavelu. 1522 m. šią valdą Plocko vaivada Andrius Niščyckis, mirusio Pavelo brolis vėl grąžino Mazovijos kunigaikščiams Stanislovui I ir Jonušui III³². Vėliau Kupiske įsikūrė Lomžos seniūnas. Pažymėtina, kad Palenkė, kurioje buvo minėta Kupiskų valda, iki Liublino unijos buvo viena svarbiausių išsimokslinusių asmenų kalvė Lietuvai.

³⁰ Miškinis A., *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius: Savastis, 2009, p. 220.

³¹ Beje, XVII a. antroje pusėje Kupiškio katalikų bažnyčios klebonas Stanislovas Lipovskis „išgarsėjo“ dėl religinio fanatizmo ir evangelikų reformatų dvasininko, Salamiesčio pamokslininko Andriaus Lisieckio (†1698) nužudymo. Plačiau žr.: Ragauskienė R., Karvelis D., Ragauskas A., *Tarp pašaukimo ir profesijos. Evangelikų reformatų dvasininkai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023, p. 479–481.

³² Chojnacki J., *Wojewodowie płockcy od XII wieku do 1793 roku, Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego*, 1975, Nr. 4(83), p. 16-19; *Słownik historyczno-geograficzny województwa podlaskiego w średniowieczu*, zes. 1, opr. Andrzej Buczyło i Tomasz Jaszczolt, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2021.

Stanislovas Jonaitis taip pat galėjo būti kilęs iš Ragainės srities Vaidbalių vietovės, kuri ankstyvais laikais vadinta „Kupischken“ arba „Woidballen“³³. Prūsijos kunigaikštystėje Karaliaučiaus universitetas atsirado tik 1544 m. Nemažai jaunuolių iš šio krašto iki tol vyko studijuoti į Krokuvą.

Taigi dėl 1480 m., kaip galimo pirmojo Kupiškio paminėjimo lieka daugiau klausimų nei atsakymų patikimuose šaltiniuose. Tikra tai, kad Stanislovas Jonaitis įsirašęs universiteto studentu 1480 m. balandžio 25 d., atvyko iš „Cupyschky“ – Kupiskų (Mazovija / Palenkė arba Prūsija) arba Kupiškio (Lietuva?). Reikia tikėtis, kad daugiau informacijos apie Kupiškio pradžia atskleis archeologiniai tyrimai. Galbūt jie patvirtins, kad jau XV a. paskutiniiais dešimtmečiais Kupiškyje egzistavo stiprus valdovo dvaras.

Kol kas neabejotinas Kupiškio paminėjimas – 1529 m. sausio 21 d. Žygimanto Senojo ir Vilniaus seimo patvirtintuose nuostatuose, kuriais nustatyta, kiek iš kurio miesto ar miestelio turėjo būti mokama karo reikalams. XVI a. 3-iajame dešimtmetyje Kupiškio miestelis, sprendžiant iš nuostatų, nebuvo didelis. Nuo Užpalių ir Kupiškio, kaip minėta bendrai, nustatyta surinkti 10 kapų grašių, tiek, kiek mokėjo vieni Anykščiai³⁴. Kita vertus, akivaizdu, kad miestelis egzistavo daug anksčiau nei kad buvo paminėtas. Anot Gintauto Zabelos, Lietuvos sąlygomis toks vėlavimas paprastai yra dešimtmečiai³⁵. Tad Kupiškio ištakos turėjo siekti XV a. pabaigą – XVI a. pradžia. Kaip minėta, iškalbingas šiuo požiūriu Kazimiero Jogailaičio monetų radinys netoli Kupiškio.

³³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1883, t. 4, p. 888.

³⁴ „Устав королевский и сеймовый Литовским отчинникам о военной их повинности с назначением сбора в казну денег, на жолованье ратным людям, также на выкуп заставных государевых отчин“, *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией, 1506-1544*, СПб., 1848, t. 2, Nr. 161, p. 203, 206.

³⁵ Zabiela G., Kupiškio valsčiaus archeologija.

ADMINISTRACINĚ-TERITORINĚ
KUPIŠKIO PRIKLAUSOMYBĖ

2. ADMINISTRACINĖ-TERITORINĖ KUPIŠKIO PRIKLAUSOMYBĖ

Kupiškio vietoje buvusios žemės Lietuvos kunigaikščių epochoje priklausė Vilniaus kunigaikštystei, susiformavusiai dar Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo (apie 1296–1377) valdymo metais. Iš šios kunigaikštystės vėliau atsirado Vilniaus vaivadija. Pagal Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kanceliarijoje susiklosčiusią tradiciją, greičiausiai jau XV a., ir neabejotinai XVI a. pradžioje Vilniaus vaivadija dalinta į dvi dalis palei Neries upę. Karališkoji Kupiškio valda pateko į Užnerio Lietuvos dalį³⁶. Šioje teritorijoje valdos savo ruožtu suskirstytos į šešis atskirus valsčius arba pavietus, kurie tapo ne tik administraciniais, bet ir karinės organizacijos centrais, būrė aplinkinius bajorus į vėliavas. XVI a. pradžioje Kupiškis turėjo priklausyti jungtiniam Pienionių ir Užpalių valsčiui

Kamėja su karalienės Bonos Sforcos atvaizdu. Apie 1540 m. Giovanni Jacopo Caraglio. Metropoliteno muziejus (Niujorkas). Vieša prieiga

(pavietui). 1529 m. nurodyta, kad Kupiškis su Užpaliais bendrai turėjo mokėti karo reikalams. Netikslus buvo Z. Wojtkowiak, manęs, kad Kupiškio valda liko tik vieno – Pienionių valsčiaus (pavieto) pavaldume. Jo nurodytoje Žygimanto Augusto laikų suteiktyje minimas ne karališkasis Kupiškio dvaras, bet to paties pavadinimo dvaras, vėliau priskirtas Upytės pavietui³⁷.

Be Kupiškio ikireforminiam Pienionių ir Užpalių valsčiui (pavietui) administraciškai dar priklausė Obeliai ir Čedasai. Pavieto vietininkais, paskirtais valdovo, o tuo pačiu ir Kupiškio valsčiaus valdytojais buvo Astikų ir Radvilų atstovai (iki Stanislovo Radvilos (1530 m.). Kupiškio dvarą ir valsčių administravo jų skirti pareigūnai. Pažymėtina, kad Astikai ir Radvilos turėjo nemažai stambių valdų tiek Užpalių, tiek

³⁶ Wojtkowiak Z., *Litwa Zawilejska w XV*, p. 80–85.

³⁷ Wojtkowiak Z., *Lithuania Transwilniensis*, p. 89. Pagal: *Акты Виленской археографической комиссии*. (toliau – AVAK) *Акты Унитского городского суда*, Вильна, 1899, t. 26, Nr. 411, p. 346.

ir Pienionių valsčiuose. Arčiausiai Kupiškio, palei „vokiečių sieną“ su Livonija, buvo Astikų valdos (Čedasai, Vyžuona). Greičiausiai jas turėjo galvoje Grigalius ir Jurgis Astikai 1541 m. dalindamiesi po brolio Stanislovo mirties likusias tėvonines valdas Užpaliuose, Pienionyse, Obeliuose ir Kupiškyje (*на Купишках*)³⁸.

1530 m. Žygimantas Senasis perėmė pavieto laikymą iš Stanislovo Radvilos ir jį perdavė karalienei Bonai Sforcai (1494–1557). Iki 1555 m. ji buvo tiesioginė pavieto valdytoja³⁹. Pavieta administravo jos skirti vietininkai Vilniaus tijūnai Šimka Mackavičius ir jo sūnūs Vaitiekus Šimkavičius Jundila, Povilas Šimkavičius Giedraitis, vėliau LDK virtuvininkas Vaitiekus Jasienskis ir Merkinės laikytojas Stanislovas Davaina (iki 1566 m.)⁴⁰. Tose vietovėse, kurios priklausė karalienei Bonai, ar tose, kur ji reziduodama Lietuvoje galimai lankėsi, dar XIX a. vietos gyventojai pasakojo su valdove susijusias legendas, pasiekusias net ir mūsų laikus⁴¹. Tačiau Kupiškio legendose ir pasakojimuose karalienė nefigūruoja. Tai netiesioginis patvirtinimas, kad į šias šiaurines Lietuvos žemes karalienė Bona neužsukdavo.

Po 1566 m. įvykdytų reformų Pienionių ir Užpalių pavietas buvo įjungtas į suformuotą didžiulį Ukmergės pavietą. Jo plotas apėmė 9,9 tūkst. km². Lietuvos Metrikos Viešųjų reikalų knygoje (Nr. 529/7) nurodyta Ukmergės pavieto riba, prie jo prijungiant mažesnius pavietus – Anykščių, Pienionių, Kurklių. Pavieto riba ėjo nuo Vilniaus pavieto ribos Šventosios upe iki Siesarčio upės, toliau buvo vedama iki Breslaujos pavieto ribos ir iki Livonijos sienos. „Nuo Livonijos sienos su Upytės pavietu, kuo tiesiausiai iki Lėvens (*Лавянки*) upės, nuo Lėvens (*Лавяна*) upės prie to paties Upytės pavieto ribos, prijungiant Pienionių valsčių [...]“⁴² Taigi Kupiškio valda pateko į naujai atsiradusį Ukmergės pavietą ir jame išliko iki XVIII a. pabaigos. Buvo vienas stipresnių pavieto centrų, greta Ukmergės ir Anykščių. Juos netgi lenkė gyventojų skaičiumi 1790 m. vykdant visuotinį LDK gyventojų surašymą, Ukmergės pavietui priklausiusi Kupiškio parapija buvo antra pagal dydį (po Subačiaus) – joje gyveno 8800 gyventojų⁴³.

³⁸ *Lietuvos Metrika (1541–1542). 27-oji Užrašymų knyga*, parengė I. Valikonytė, T. Čelkis, L. Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, Nr. 144, p. 129.

³⁹ Pocięcha W., *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, Poznań: PWN, 1958, t. 3, p. 87.

⁴⁰ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1 Województwo wileńskie, XIV–XVIII wiek*, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, przy współpracy U. Jamiljanczyka i A. Macuka, pod red. A. Rachuby, Warszawa: DiG, 2004, Nr. 152–156.

⁴¹ Ragauskienė R., Bona Sforza and the Grand Duchy of Lithuania, *Queen Bona Sforza. Dynast, Ruler and Innovator*, (spaudoje).

⁴² *Литовская метрика. Отделы 1-2, ч. 3: Книги Публичных Дел. Т. 1, Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. Том тридцатый*, СПб., 1914, p. 884–885.

⁴³ Jاسas R., Truska L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė Biblioteka, 1972, p. 78.

Šmigelskytė-Stukienė R., LDK administracinis-teritorinis suskirstymas
Vieša prieiga

Kupiškio priskyrimas Ukmergės pavietui nebuvo patogus, nes iki tuometinio Upytės pavieto centro – Panevėžio – buvo kiek daugiau nei 40 km, kai iki Ukmergės – per 80 km. Ne veltui dėl didelio atstumo nuo Ukmergės ir pavieto pakraščių XVI a. pabaigoje buvo padalinti žemės teismo posėdžiai. 1590 m. Seimo konstitucija patvirtino, kad jie turėjo vykti paeiliui Ukmergėje ir Anykščiuose⁴⁴.

Kupiškis bene pirmą kartą pažymėtas pirmajame atskiru lapu išleistame Lietuvos žemėlapyje – apie 1570 m. sudarytame ir išspausdintame trečiajame G. Merkatoriaus atlaso leidime (1595 m.). Žemėlapyje greta Kupiškio pažymėta *Krupisken* vietovė. Istorinės geografijos grandas Stanisław Alexandrowicz manė, kad abu pažymėjimai – *Kupiski* ir *Krupisken* reiškė vieną ir tą patį Kupiškį. Jo manymu, buvo padaryta klaida, Kupiškį ir kai kurias kitas vietas, pavyzdžiui, Gargždus (Garsden, Garden), Jurbarką (Jurburgk, Georgenburg), Anykščius (Onixto, Anixen) ir kt., klaidingai pažymint du ar tris kartus⁴⁵.

⁴⁴ *Volumina Legum*, Sankt Peterburg, 1859, t. 2, p. 317.

⁴⁵ Alexandrowicz S., Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r. tzw. „radziwiłłowska“, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi, *Studia Źródłoznawcze. Commentationes*, 1965, t. 10, p. 72.

Minėtu laikotarpiu Lietuvoje buvo ne vienas, bet kaip jau buvo nurodyta, bent trys Kupiškiai.

Dar du Kupišchio dvarai buvo Upytės pavieta. XVI a. pabaigoje tarp Jotainių ir Ramygalos minimi Kupišchio dvaras ir Kupišchio laukas. 1586 m. jis priklausė Belozarams. 1590 m. mirus Sofijai Podberezkaitei-Belozarienei, kuri antrą kartą ištekėjo už Žygimantavičiaus, dvaras liko Upytės žemės teismo pateisėjui Jonui Žygimantavičiui⁴⁶. Greičiausiai šis dvaras ir buvo pažymėtas G. Merkatoriaus žemėlapyje kaip *Krupisken*. Dar vieną Kupišchio dvarą greičiausiai ikireforminiaime Pienionių valsčiuje Žygimantas Augustas leno teise suteikė Motiejui ir jo sūnui Povilui Krasovskiams. Po šių mirties 1586 m. dvaras, tuomet irgi priklausęs Upytės pavietui, buvo duotas valdovo išdo raštininkui Vaitiekui Slavenskiui ir jo žmonai iki jų abiejų gyvos galvos⁴⁷.

Kupišchio vaizdas apie 1570 m. sudarytame ir išspausdintame trečiajame G. Merkatoriaus atlaso leidime (1595 m.)

Vieša prieiga

Kupiškis Motiejaus Strubičiaus žemėlapyje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Livonijos ir Maskvos kunigaikštystės žemėlapis“ (Magni Ducatus Lithuaniae, Livoniae et Moscoviae Descriptio), 1589 m.

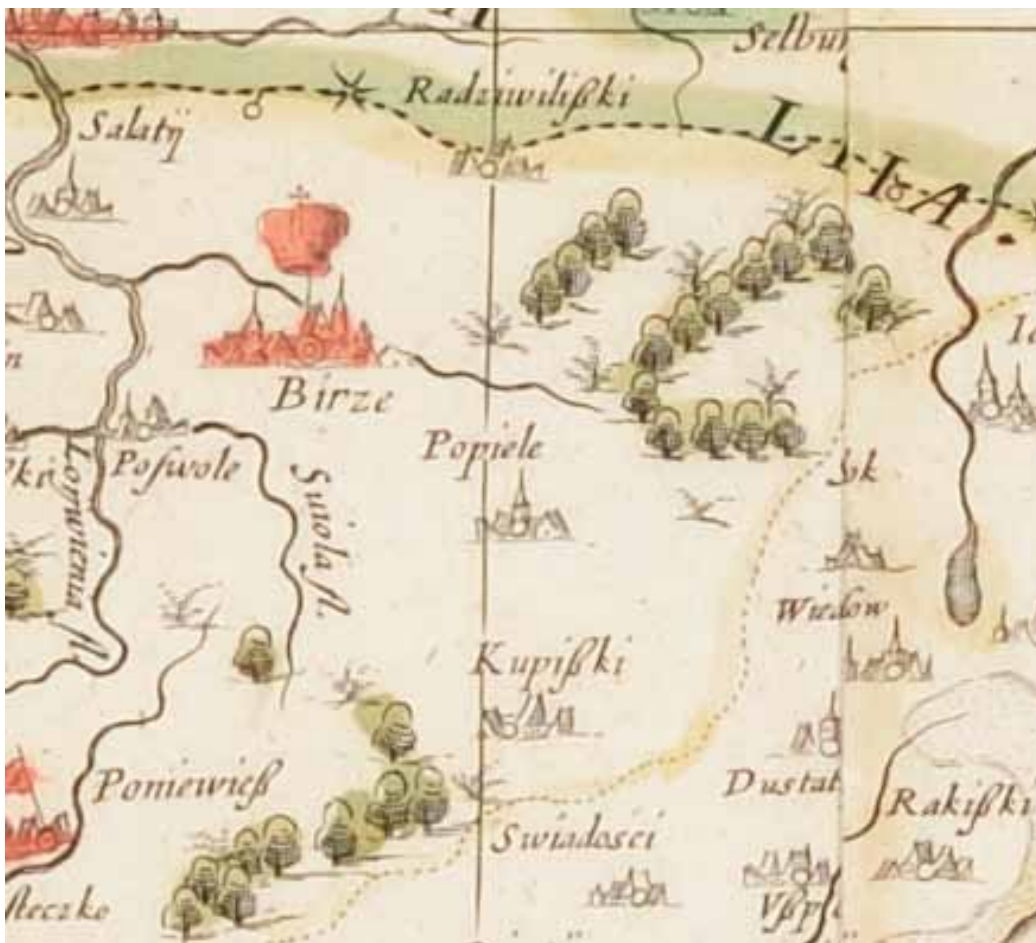
Vieša prieiga

⁴⁶ AVAK. *Акты Упитского городского суда*, Nr. 206, p. 122; Nr. 475, p. 384; Upytės žemės teismo knyga (1590–1592), VUB, f. 7, Nr. 221, l. 93.

⁴⁷ AVAK. *Акты Вилкомирского городского суда*, Вильна, 1907, t. 32, Nr. 411, 412, p. 346–350.

Neabejotinai klaida, greičiausiai susijusi su kelių Kupiškių buvimu, įsivėlė LDK žemėlapiuose, kuriuose pavaizduotos pavietų ribos. Pradedant 1613 m. M. K. Radvilos Našlaitėlio žemėlapiu, karališkasis Kupiškis žymėtas Trakų vaivadijos Upytės pavieto sudėtyje. Tačiau visiškai aišku, kad Kupiškis tiek prieš reformą, tiek ir po jos priklausė Vilniaus vaivadijai (nuo 1566 m. – Ukmergės pavietui). Netiksli priskyrimo Upytės pavietui vaizdavimo tradicija persikėlė ir į vėlesnius žemėlapius. Tai matyti kitose žemėlapių kartotėse.

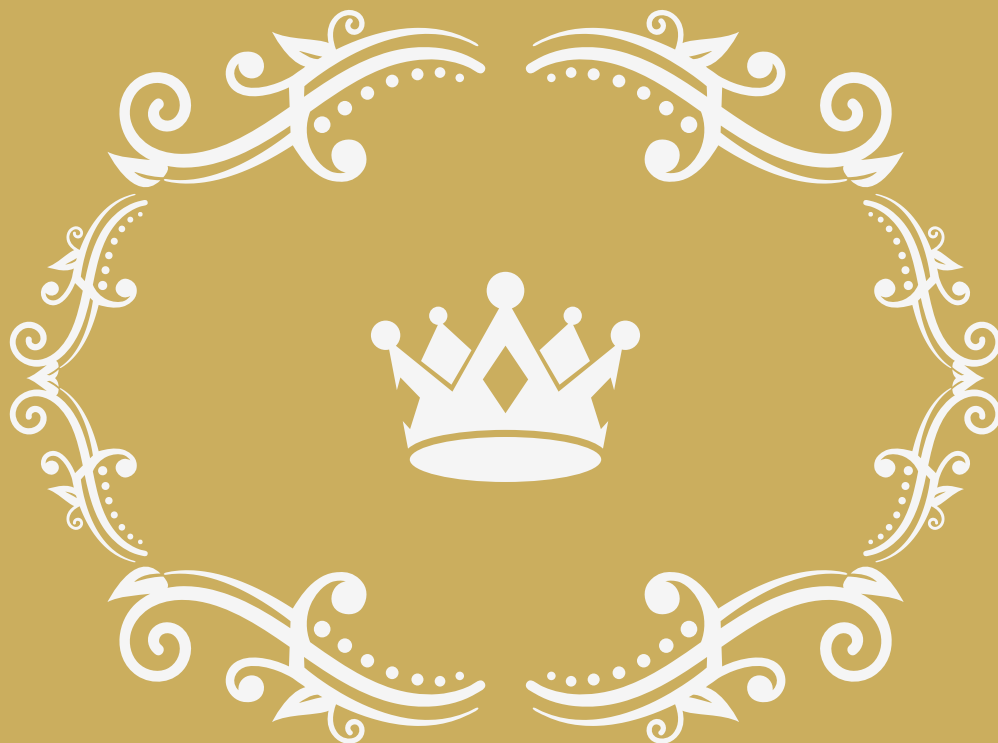
Kupiškio vaizdavimas Upytės paviete. Tobias Mayer, pagal Jan Nieprecki Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapyje, Niurnbergas, po 1795 m. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Inv. Nr. VR-194

Kupiškio priskyrimas Upytės pavietai 1613 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio žemėlapyje. „Magni Ducatus Lithvaniae“, Amsterdamas, 1635–1650 m. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Inv. Nr. VR-197

KUPIŠKIO SAVININKAI –
LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAİKŠTYSTĖS-ABIEJŲ TAUTŲ
RESPUBLIKOS VALDOVAI

3. KUPIŠKIO SAVININKAI – LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS-ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS VALDOVAI

Kupiškio valda: valdovo dvaras, greta jo įsikūręs miestelis ir Kupiškio valsčius / seniūnija ilgiau nei 300 metų priklausė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo domenui. Istoriniuose šaltiniuose Kupiškis ne kartą pavadintas tiesiog „karališkąja“ valda, o jos valdiniai – karaliaus valdiniais. Keli XVI a. pavyzdžiai. 1529 m. pirmą kartą paminėtas Kupiškis kaip valdovo miestelis⁴⁸. 1586 m. minint kelią iš Kupiškio valdovo dvaro į Kavarską, pažymėtos „karaliaus Kupiškio bojarų⁴⁹ žemės“ ar 1596 m. – „karaliaus Kupiškio valda (*депжава*)⁵⁰. Taip pat 1596 m. buvo sudarytas Kupiškio vietininko Grigorijaus Kopočiaus padarytų skriaudų „Kupiškio karaliaus valdiniais – miestiečiams ir valsčiaus žmonėms“ sąrašas⁵¹. Reikšminga, kad miestelyje jau 1603 m. inventoriuje paminėta išlikusi ir XVIII a. (minima 1721 ir 1781 m. inventoriuose) „Karališkąja“ vadinta gatvė⁵². Tai unikalus, labai retai Lietuvos vietovėse pasitaikantis gatvėvardis. Šiandieninėje Lietuvoje tokį gatvės pavadinimą turi Okainių kaimas Kėdainių rajono savivaldybėje. Toks pasirinkimas argumentuojamas priklausymu karališkosioms valdoms⁵³. Skirtingai nei Lenkijoje, kur toks gatvėvardis fiksuojamas net 135 vietovėse⁵⁴.

Kupiškio valdos savininkais nuo XV a. pabaigos iki XVIII a. pabaigos buvo 16 karūnuotų asmenų (15 vyrų ir 1 moteris). Problema kyla dėl bekaralmečių arba tarpvaldžių, kuomet šalis būdavo be valdovų, vykdavo rinkiminės batalijos. Pvz., po paskutiniojo Jogailaičio mirties 1572 m. Kupiškis iki pirmojo elekto – Henriko Valua išrinkimo priklausė sosto paveldėtoja (infante) paskelbtai Onai Jogailaitei. 1575 m. pabaigoje paskelbta Lenkijos karaliumi „Piaštu“ Ona Jogailaitė iki vedybų su Steponu Batoru ir karūnavimo buvo Kupiškio savininke, vėliau šios teisės perėjo jos vyrui⁵⁵.

⁴⁸ Baliulis A., Iš Kupiškio ir apylinkių praecities, p. 48.

⁴⁹ Bojarai – visuomenės sluoksniis, minėtu laikotarpiu užėmęs tarpinę padėtį tarp bajorų ir valstiečių.

⁵⁰ AVAK, t. 32, Nr. 21, p. 90; Nr. 215, p. 413.

⁵¹ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys. I dalis: XVI–XVII amžiai, sudarė K. Jablonskis, Vilnius, 1959, Nr. 25–26, p. 52–66.

⁵² Miškinis A., Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai, p. 221–222; Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, p. 29.

⁵³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa, 1886, t. 7, p. 421.

⁵⁴ <https://mapa.livecity.pl/ulice/Kr%C3%B3lewska,09987,2>

⁵⁵ Sobieski W., Lepszy K., Anna Jagiellonka, Polski Słownik Biograficzny, 1935, t. 1, p. 128–132.

Žygimanto Augusto gobelenas su LDK didžiuoju herbu. XVI a. vidurys, Antverpenas (?), Flandrija. Fotografas Vytautas Abramauskas. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, inv. Nr. VR-429

LDK ir ATR valdovai – Kupiškio savininkai (sąrašas)

Kazimieras Jogailaitis

(1427–1492), Ldk (1440–1492), Lk (1447–1492)

Aleksandras Jogailaitis

(1461–1506), Ldk (1492–1506), Lk (1501–1506)

Žygimantas Senasis

(1467–1548), Ldk, Lk (1506–1548)

Žygimantas Augustas

(1520–1572), Ldk (1544–1572), Lk (1548–1572)

Ona Jogailaitė

(1523–1596), sosto paveldėtoja,

Lk (1572–1574, 1575–1576)

Henrikas Valua

(1551–1589), Ldk, Lk (1573–1574)

Steponas Batoras

(1533–1586), Ldk, Lk (1576–1586)

Zigmantas Vaza

(1566–1632), Ldk, Lk (1587–1632)

Vladislovas Vaza

(1595–1648), Ldk, Lk (1632–1648)

Jonas Kazimieras Vaza

(1609–1672), Ldk, Lk (1648–1668)

Mykolas Kaributas Višnioveckis

(1640–1673), Ldk, Lk (1669–1673)

Jonas Sobieskis

(1629–1696), Ldk, Lk (1674–1696)

Augustas II

(1670–1733), Ldk, Lk (1697–1706,
1709–1733)

Augustas III

(1696–1763), Ldk, Lk (1733–1763)

Stanislovas Leščinskis

(1677–1766), Ldk, Lk (1704–1709)

Stanislovas Augustas Poniatovskis (1732–1798),

Ldk ir Lk (1764–1795)

Pastaba: santrumpos – Lietuvos didysis kunigaikštis – Ldk, Lenkijos karalius – Lk

*Vladislovas Vaza. Než. dail. pagal Fransą Leiką, apie 1800 m.
Fot. V. Abramauskas. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, inv. Nr. VR-1025*

Kupiškis – valdovo stalo valda

Nuo dvaro įkūrimo Kupiškyje XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Kupiškis, kaip ir kiti valdovo dvarai, turėjo priklausyti stalo valdoms. Tai reiškė, kad dvare pagaminta produkcija aprūpindavo valdovo dvarą, o visos pajamos ėjo į karaliaus išdą. Kupiškyje, panašiai kaip ir kituose valdovų dvaruose, dominavo žemės ūkio produkcija. Kas buvo siunčiama į valdovo Vilniaus dvarą iš Kupiškio iki XVI a. pabaigos, galima spręsti pagal Žygimanto Augusto 1562 m. nurodymą dėl aprūpinimo karo reikalams ar iš žinomų vėlesnių – 1603 m. Kupiškio valsčiaus valdinių mokėtų duoklių. 1562 m. rugsėjį paskutinysis Jogailaitis liepė LDK išdininkui Eustachijui Valavičiui pirkti jautieną, ją sūdyti statinėse, jas pažymint, Kupiškio, taip pat ir valdovo kituose dvaruose (Ukmergės, Utenos, Anykščių, Balninkų, Pienionių, Užpalių, Daugėlišio ir Obelių). Savo ruožtu išdininkas tai padaryti pavedė Breslaujos mokesčių rinkėjui Jonui Mackevičiui⁵⁶. 1603 m. inventoriaus duomenimis, 41 kaime gyvenę Kupiškio valsčiaus valstiečiai nuo paimto valako privalėjo pristatyti į Kupiškio dvarą po statinę rugių, avižų, po vežimą šieno, vieną žąsį, dvi vištas, 20 kiaušinių ir po 8 svarus šukuotų linų pluošto. Per metus kaimų gyventojai į dvarą atgabendavo po 301 statinę rugių ir avižų, 301 vežimą šieno, 301 žąsį, 602 vištas, 6 030 kiaušinių ir 2 408 svarus šukuotų linų pluošto. Atskirai produktai buvo gaunami iš 20,5 valakų dvaro žemių⁵⁷. Neabejotina, kad valdovui iš Kupiškio buvo tiekiama žuvis iš tuomet labai žuvingų vietos vandenų (Lėvens, Kupos upių). Tai matyti iš 1596 m. Kupiškio valsčiaus valdinių skundo valdos laikytoju buvusiu vietininku Grigu Fiodorovičiumi Kapčiumi dėl per didelio apmokestinimo už žvejybą. Už tai nuo 1581 m. dešimt metų nuo valako valstiečiai turėjo mokėti po pusantro grašio, o po to šešerius metus – po grašį, o Kupiškio miestiečiai – irgi po grašį⁵⁸. Tokie ir kiti žemės ūkio produktai iš Kupiškio XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje pasiekdavo valdovo Vilniaus dvarą. Skyrėsi tik jų kiekis (priklausė nuo tuometinės valdos dydžio).

Kupiškio valdai įtakos turėjo LDK valdovų priimti bendri visai LDK ar tik valdai skirti potvarkiai. Tarp tokių minėtinas valakų reformos įgyvendinimas. Kupiškio valdoje ji vykdyta anksti – 6–7-ajame dešimtmečiais (1554–1560 m.)⁵⁹. Kaip matysime, su Kupiškiumi susijęs ne vienas 1561–1567 m. Žygimanto Augusto nurodymas Livonijos karo kampanijos metu. Į dažnai minimą Kupiškio valsčių siųsti žygūnai dėl mokesčių rinkimo,

⁵⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564 (1558–1563). Viešųjų reikalų knyga 7*, parengė A. Baliulis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, Nr. 124, p. 122.

⁵⁷ 1603 m. Kupiškio inventorius aptartas: Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, p. 5–16.

⁵⁸ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, p. 55, 59.

⁵⁹ Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, p. 1.

kariuomenės keliavimo ir kt.⁶⁰ Kaip tik dėl Livonijos įvykių 1568 m., stokodamas finansinių išteklių karo reikalams, paskutinysis Jogailaitis iš valdovo sekretoriaus ir LDK žemės išdininko Mikalojaus Naruševičiaus († 1575) pasiskolino 4000 kapų grašių ir jam devyneriems metams įkeitė Pienionių ir Kupiškio valdas – dvarus ir valsčius su miesteliais. Pradedant nuo 1569 m. sausio 1 d. valdovas kasmet turėjo gauti 400 kapų grašių kaip procentus ir dar 400 kapų grašių buvo įskaičiuojama kaip gražinama skola⁶¹. Pats įkeitimo faktas rodo, kad Kupiškio valda Žygimantas Augustas disponavo kaip savo nuosavybe. Po M. Naruševičiaus mirties Steponas Batoras dėl išdininko nuopelnų ir tikriausiai dėl įtakingųjų Radvilų užtarimo, leido jo sūnui, LDK medžiokliui, o vėliau – Žemaitijos kaštelionui Mikalojui Naruševičiui toliau laikyti jo tėvo gautas karališkąsias valdas, tarp jų ir Kupiškį⁶². Šio didiko laikymo metu įvyko valdos padėties pokytis. XVI a. pabaigoje Kupiškio valda tapo seniūnija. 1596 m. Kupiškio valsčiaus gyventojų skunde M. Naruševičius vadinamas Užpalių, Pienionių ir Kupiškio seniūnu⁶³.

Žygimanto Augusto keturgrašiai 1568 m., 1569 m. Fotografas Mindaugas Kaminskas. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Inv. Nr. VR N-36, 37

⁶⁰ Любавский М., *Литовско-русский сейм*, Москва, 1900, p. 481, 187 (приложение).

⁶¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51*, parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius: Žara, 2000, Nr. 159; Alexandrowicz S., Naruszewicz Mikołaj, *Polski Słownik Biograficzny*, 1977, t. 22, p. 569.

⁶² Dziegelewski J., Naruszewicz Mikołaj, *Polski Słownik Biograficzny*, 1977, t. 22, p. 570.

⁶³ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai*, Nr. 25, p. 53.

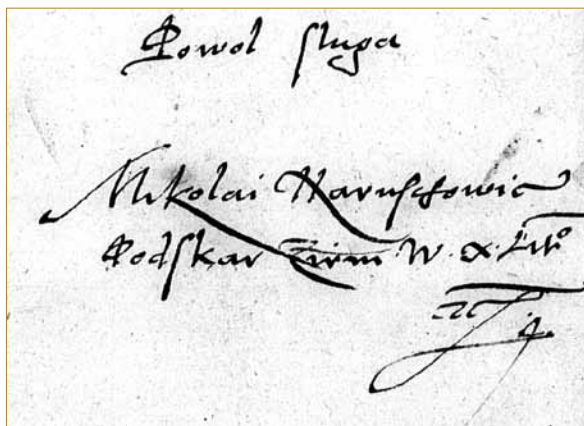

Kupiškio seniūnija

Pasikeitęs valdos statusas reiškė, kad valdovas Kupiškio seniūniją suteikdavo valdyti kaip atlygį už tarnavimą ir nuopelnus valdovui ar valstybei, skirdamas svarbiausią valdos pareigūną – Kupiškio seniūną. Pastarasis tapo valdovo valdos laikytoju nustatytam laikui, paprastai būdavo skiriamas iki gyvos galvos⁶⁴. Kupiškio seniūnija buvo neteisminė – dvaro bajorų bylos buvo nagrinėjamos keliose seniūnijos vietose dažniausiai Anykščiuose arba Ukmergėje. Valdos statuso pasikeitimas mažino LDK valdovų pajamas iš Kupiškio dvaro. Iš valdos jie gaudavo tik ketvirtadalį pajamų, vadinamąją kvortą. Tačiau ir toliau valdos savininkais išliko Lietuvos, o nuo 1569 m. – ATR valdovai – Lietuvos didieji kunigaikščiai, Lenkijos karaliai. Jų kontrolę rodė atliekamos seniūnijos revizijos (liustracijos), tikrinusios realią ekonominę padėtį, kaip pavyzdžiui 1642 m.

Kupiškio seniūnais (neretai iki gyvos galvos) paskirti asmenys stengėsi įsitvirtinti valdoje, perduoti (su valdovo pritarimu) seniūnijos valdymą žmonoms ar sūnums. Nuo XVI a. 7-ojo dešimtmečio Kupiškį ilgiausiai valdė trijų giminių atstovai, priklausę LDK valdančiajam elitui: 1568–1610 m. – 42 metus trys Naruševičių giminės atstovai, 1636–1760 m. – 124 metus seniūnais buvo Tyzenhauzų giminės vyrai ir moterys, o nuo 1768 m. 27 metus iki ATR padalijimo ir dar iki 1835 m. Rusijos imperijos laikais – kunigaikščiai Čartoriskiai. Tačiau valdovai išlaikė sprendžiamąją teisę nušalinti ir skirti naują Kupiškio seniūną. Pavyzdžiui, 1636m. Vladislavo Vazos nurodymu valdovo sekretorius ir Smolensko vaivada Aleksandras Korvinas Gosievskis seniūniją turėjo perduoti Livonijos bajorui Vilhelmui Tyzenhauzui. Dar trys seniūnai Kupiškio valdą administravo trumpiau: 1610–1615 m. LDK didysis maršalka Kristupas Manvydas Dorohostaiskis, 1615–1636 m. A. Korvinas Gosievskis ir 1760–1768 m. – LDK etmonas Mykolas Kazimieras Oginskis⁶⁵.

Taigi Kupiškio valda, ypač iki XVI a. pabaigos, buvo svarbiu LDK valdovų pajamų šaltiniu. Pradžioje iš šios valdos buvo aprūpinamas valdovo dvaras, Kupiškiui tapus seniūnija, buvo gaunama ketvirtadalis dvaro pajamų. Įkeičiant valdą, valdovai galėjo gauti iš karto taip trūkstantį grynųjų pinigų.

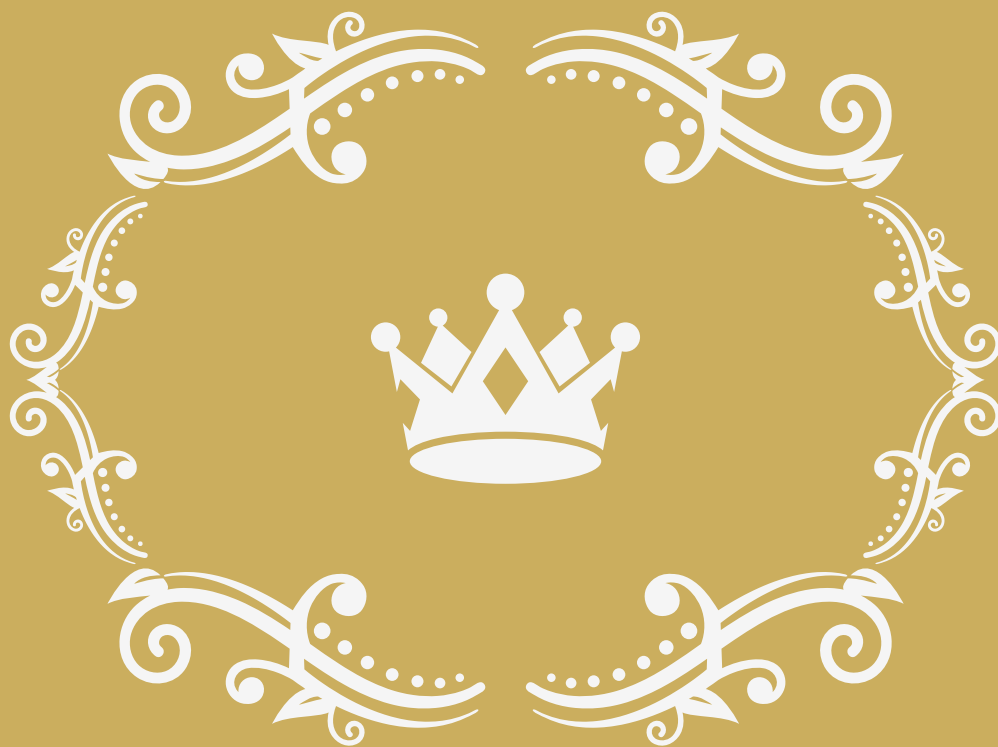
Kupiškio laikytojo Mikalojaus Naruševičiaus autografas, 1569 04 26, Vilnius, M. Naruševičius – M. K. Radvilai Našlaitėliui, AGAD, AR, dz. V, Nr. 10263

⁶⁴ Казловскі П., Стараства, Вялікае Княства Літоўскае. Энцыклапедыя, Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2007, т. 2, р. 629.

⁶⁵ Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, p. 1–40.

KODĖL XV A. PABAIGOJE –
XVI A. PRADŽIOJE KUPIŠKIS
NEPATEKO Į LDK VALDOVŲ
ITINERARIJUS?

4. KODĖL XV A. PABAIGOJE – XVI A. PRADŽIOJE KUPIŠKIS NE-PATEKO Į LDK VALDOVŲ ITINERARIJUS?

Egzistavo ryšys tarp valdovų itinerarijus ir aplankomos rezidencijos – dvaro gyvenimo intensyvėjimo, klestėjimo. Valdovo atvykimas į dvarą buvo svarbi priemonė parodyti karališkąją valdžią ir galią, ryšį su valdiniais bei galimybė vietos visuomenei išreikšti lojalumą valdovui. Kartu vietos gyventojai, pirmiausia dvaro pareigūnai, miestelio valdantysis elitas turėdavo progą teikti prašymus dėl įvairių lengvatų, suteikčių ir pan.⁶⁶ Vėrėsi tiesioginė galimybė bendrauti su valdovu, reiškusi geresnes perspektyvas ateičiai. Valdovo atvykimas mobilizavo dvaro gyvenimą, teikė galimybes papildomam uždarbiui tokioms komunikacinėms vietoms, kaip karčemos (nakvynės namai). Kita vertus, poveikis valdai ir jos visuomenei buvo dvejopas. Greta teigiamų dalykų, dvaro gyvenimo intensyvėjimo ar suklestėjimo, galėjo būti ir atvirksčiai – prisidėti prie valdos nuosmukio. Nelygu kokiomis sąlygomis atvykdavo valdovas ir su kokia palyda.

Karališkas Kupiškio valdos statusas leistų tikėtis, kad joje LDK valdovai turėjo lankytis. Iš tiesų taip ir įvyko, tačiau žinome tik apie kelių XVI a. Lietuvos didikų kunigaikščių ir Lenkijos karalių apsilankymą Kupiškyje. Kodėl taip atsitiko? Pirmiausia dėl to, kad Kupiškis nepateko nei į „Jogailaičių kelio“ maršrutą, nei į valdovo apvažiuojamų dvarų sąrašą.

Kaip ir viduramžių Europoje LDK valdovams buvo įprastas apvažiuojamasis valdymo stilius. „Rex ambulans“ – keliaujantis valdovas. Toks terminas nuo XX a. pradžios įsitvirtino istoriografijoje⁶⁷, įvardijantis viduramžių valdovų valdymo stilių. Valdovas privalėjo reguliariai lankytis savo dvaruose, pirmiausia dėl ūkinių tikslų, nes didžioji dalis valdovo dvarui tiekiamų maisto produktų (išskyrus įvežtinius) buvo gabenama iš jo dvarų. Toks stilius buvo ypač būdingas Lietuvos aukščiausiajam kunigaikščiui, Lenkijos karaliui Jogailai, kuris praktikavo nuolatinės, tradiciškomis tapusias (į atskiras vietas atvykdavo panašiu metu kiekvienais metais) keliones⁶⁸. Valdovas kasmet lankydavosi ir LDK. Jo valdymo metais, nuo XIV a. pabaigos susiformavo ir vadinamasis „Jogailaičių kelias“ (*Via Jagiellonia*) iš Lenkijos sostinės Krokuvos į LDK sostinę Vilnių ir atgal, su keliomis, praktiškai lygiagrečiomis trasomis, kartais aplankant seimų miestus. Tai tiesiogiai atspindėjo dviejų valstybių – LDK ir Lenkijos karalystės dinastinį ryšį. Kupiškis į šią trasą nepateko.

⁶⁶ Preface, *Writing Royal Entries in Early Modern Europe*, M. C. Canova-Green, J. Andrews, M. F. Wagner (eds), Turhout: Brepols, 2013.

⁶⁷ Kutrzeba S., Starostowie. Ich początki i rozwój w XIV w., *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*, 1903, t. 20, p. 294; Gąsiorowski A., Podróże panującego w średniowiecznej Polsce, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1973, t. 25, p. 53.

⁶⁸ Gąsiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa: IH PAN, 2015.

Kupiškio valdos kūrimosi laikotarpiu iki XVI a. 6-ojo dešimtmečio LDK valdovai nelankė prie Livonijos sienų buvusių savo valdų. Nors LDK ir Lenkiją valdęs Kazimieras Jogailaitis pasižymėjo kaip vienas mobiliusių valdovų, tačiau Jogailaičių trasa atvykęs į Lietuvą, šis valdovas pasiekdavo tik Ukmergės–Pienionių–Anykščių liniją⁶⁹. Į dabartinės šiaurės rytų Lietuvos teritoriją, pasienį su Livonija neužsukdavo arba apie tai nėra žinių. Juolab kad Kupiškio ar Rokiškio dvarų kūrimosi pradžia siekia XV a. pab.⁷⁰ Aleksandro Jogailaičio arčiausiai Kupiškio pasiekta vieta 1494 m. buvo Pienionys, pro kuriuos jis keliavo į Vilnių⁷¹. Tačiau apskritai šis valdovas, kaip ir Žygimantas Senasis, buvo tie Jogailaičiai, kurie nutraukė *rex ambulans* tradiciją. Jie valdė reziduodami sostinėse, nebent pastovų gyvenimą pertraukdavo išvykos į seimus, karus ir įvairius politinius susitikimus⁷². Nuolatinio karališkųjų valdų apvažiavimo poreikio nebeliko. Kaip matyti iš minėtų Kupiškui svarbių 1529 m. nuostatų, mokesčių rinkimo mechanizmas veikė jau be tiesioginio valdovo dalyvavimo.

Galbūt tik Lietuvos didžioji kunigaikštienė Elena maskviškė (1474–1513) galėjo važiuoti per karališkąją Kupiškio valdą į jai užrašytą Rokiškio dvarą. Elena LDK gavo valdyti nemažą nekilnojamąjį turtą. Aleksandras atskirais laikotarpiais žmonai užrašė 22 valdas LDK teritorijoje⁷³. Apie 1507 m. jos išlaikymui skirtas Rokiškis. Ji tapo Rokiškio valdos (dvaro ir valsčiaus) savininke. Žinoma ir apie kunigaikštienės ilgesnį rezidavimą Anykščiuose. Taigi jos kelionė pro Kupiškį buvo tikėtina.

⁶⁹ Žr.: Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2014.

⁷⁰ *Senoji Rokiškio dvarvietė XVI–XVIII amžiais*, Rokiškis: Visuomeninė organizacija „Tyzenhauzų paveldas“, 2017.

⁷¹ Pietkiewicz K., *Itinerarium Aleksandra Jagielonczyka 1492–1506*, Warszawa: Instytut Historii PAN 2016, p. 50.

⁷² Gąsiorowski A., *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, *Studia Historyczne*, 1973, t. 16(2), p. 249–273; Gąsiorowski A., *Polskie itineraria średniowieczne*, *Zapiski Historyczne*, 1985, t. 50 (3), p. 236–252.

⁷³ Ragauskienė R., Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Elenos (1476–1513) patronatas, *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, sudarė Daiva Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 104.

*Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Elenos Ivanovnos portretas. Marceli Krajewski
(apie 1866–1870). Vieša prieiga*

KOMUNIKACINĖ
KUPIŠKIO REIKŠMĖ XVI–XVII A.
PRADŽIOJE

5. KOMUNIKACINĖ KUPIŠKIO REIKŠMĖ XVI–XVII A. PRADŽIOJE

Kupiškis buvo ganėtinai nutolęs nuo LDK sostinės – Vilniaus ir nuo ATR centrų – Krokuvos ir Varšuvos. Tačiau XVI a. pabaigoje sulaukti karūnuotų asmenų valdoje pasitarnavo Kupiškio geografinė padėtis – artumas Livonijai ir ypač vienam didžiausių ankstyvųjų modernių laikų prekybos centrui – Rygai. Kupiškis XVI a. pabaigoje atliko svarbų vaidmenį prekybos kelyje į Livoniją ir pirmiausia – į Rygą.

Rygos panorama 1572 m. 1581 Braun ir Hogenberg atlasas (*Civitates Orbis Terrarum*) *Vieša prieiga*

XVI a. pagrindinis prekybinis kelias iš Vilniaus į Rygą ėjo pro Ukmergę. Nuo Ukmergės keliauti į Rygą buvo galima keliomis amžiaus viduryje pirklių „atrasomis“ trasomis. Pirmoji vedė pro Upytę, Pasvalį, Saločius, Bauskę. Antroji ėjo pro Anykščius, Svėdasus, Rokiškį ir Kuoknesę. Dar viena prekybinio kelio atšaka ėjo pro Breslaują, iš kurios vieškelis vedė Rygos link⁷⁴. Pastarosios irgi buvo keletas atmainų. Kiek tolėliau nuo prekybinio kelio esančių valdų savininkai stengėsi gauti valdovų nurodymus keliauti per jų valdas, formuojant naujas trasas. Pavyzdžiui, 1527 m. Žygimantas Senasis davė raštą dėl kelio į Rygą per Salaką naudojimo⁷⁵.

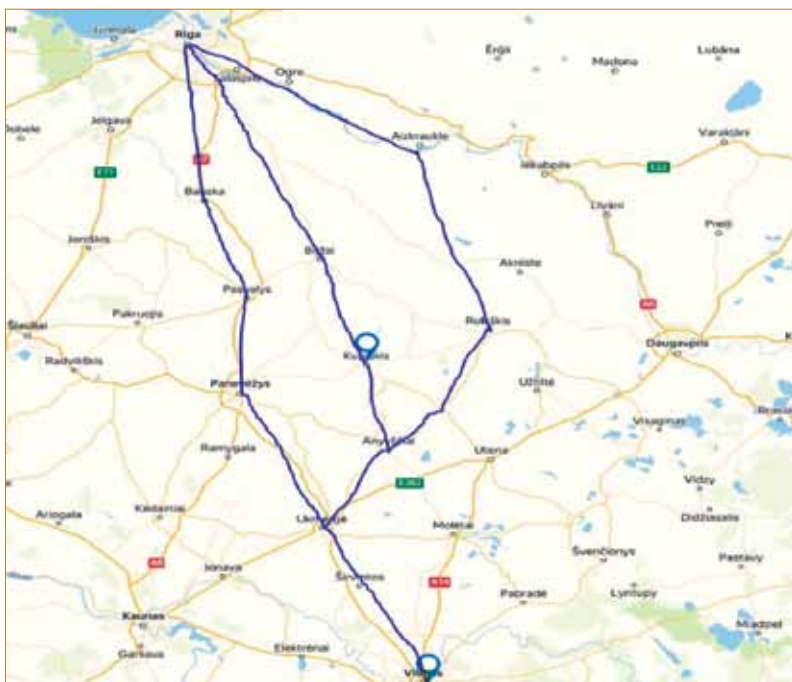
Nuo seno į Rygą pirkliai, ypač iš šiaurės rytinių LDK žemių, keliavo ir pro Kupiškio žemes. Svarbus jau minėtas XV a. Kazimiero Jogailaičio monetų radinys netoli

⁷⁴ Čelkis T., Vieškelių tinklo struktūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVII a., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019/1, p. 33–77.

⁷⁵ Kiaupa Z., Rygos miesto partneriai Lietuvoje nuo valstybės susidarymo iki Livonijos karo pradžios, *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, Vilnius: LII leidykla, 2004, p. 58.

Kupiškio. Intensyviai šis kelias turėjo būti pradėtas naudoti po 1589 m. Zigmanto Vazos magdeburginės privilegijos Biržų miestui. Biržų Radvilų dėka išrūpintoje privilegijoje nurodyta, kad kelias iš Vilniaus į Rygą turi eiti pro Biržus. Šį miestą pirkliai ir kiti asmenys turėjo pasiekti keliaudami pro Anykščius į Kupiškį, o iš jo pro Biržus į Rygą. Nors nemažai pirklių, neatsižvelgdami į valdovo privilegiją, į Rygą toliau vyko kiek greitesniu

Schema: pagrindinės maršruto Vilnius–Ryga trasos. XVI a. pabaiga – XVII a.

Upytės keliu. Tam, kad daugiau keliautų pro Biržus, o tuo pačiu ir per Kupiškį, prisidėjo Biržų valdos savininkai Radvilos. XVII a. pradžios Kristupo II Radvilos instrukcijose klientams pabrėžta, kad prižiūrėtų, jog pirkliai vyktų pagal seną paprotį per Biržus, o ne per kur kitur⁷⁶.

Kupiškį kaip vieną iš kelių į Livoniją ir iš jos rinkosi ne vienas to meto didikas. Štai 1605 m. per Kupiškį į Vilnių keliavo būsimo Salaspilio (Kircholmo) mūšio nugalėtojas, Žemaitijos seniūnas, Livonijos administratorius ir LDK didysis etmonas Jonas Karolis Chodkevičius⁷⁷. XVII a. pradžioje, Livonijos karo metais, per Kupiškio valdą ėjo valdovo paštas. Pašto sistemą, turėjusią jungti karinę stovyklą su Vilniumi, sukūrė LDK išdo prižiūrėtojas Mikalojus Brolnickis. Pasiuntiniai nuolat judėjo per Biržus, Kupiškį ir Balninkus⁷⁸. Taigi Kupiškis XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje įsitvirtino kaip svarbi diduomenės kelionių į Rygą, valdovo pašto „stotelė“.

Patys Kupiškio valdos gyventojai į prekybos su Ryga erdvę įsitraukė tikėtinau nuo dvaro egzistavimo pradžios. Žinoma, kad vėliausiai nuo XVI a. antrojo ketvirčio Rygoje lankėsi ar su rygiečiais Lietuvoje prekiaavo šiaurinių Lietuvos žemių, plataus ruožo pasie-

⁷⁶ Karvelis D., *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metai*, Vilnius: LEU leidykla, 2015, p. 350.

⁷⁷ 1605 02 10, Biržai, S. Voinovskis – K. Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 17733.

⁷⁸ Karvelis D., *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė*, p. 104.

nyje su Livonija miestelių gyventojai⁷⁹. Ne veltui karo reikalams 1561 m. uždėjus miesteliams 10 kapų grašių mokestį už eksportuojamas prekes tokį raštą valdovo dvarionis Ivanas Aleksejevičius atgabeno ir į Kupiškį⁸⁰. Kupiškis jau XVI a. viduryje buvo tapęs svarbiu prekybos tašku. Komunikacinę jo reikšmę rodo valdoje įkurtų karčemų skaičius – 1596 m. minimos devynios kaimuose ir keturios – miestelyje. Miestelyje veikė turgus, kuriame greta žemės ūkio produktų buvo prekiaujama kitomis atvežtinėmis prekėmis, pavyzdžiui, audiniais⁸¹.

Apie kupiškėnų prekeivių dažną lankymąsi Rygoje byloja ir 1613–1633 m. bei paskutinio ketvirčio Rygos prekybos teismo protokolai⁸². Prekės iš Kupiškio pagal mastą užėmė ketvirtą vietą tarp prekių iš lietuviškų vietovių. Pirmoje buvo Rokiškis, po jo ėjo Biržai ir Pandėlys ir galiausiai – Kupiškis. Pagrindinė kupiškėnų prekė – linai. Ukmergės pavietas apskritai ypač išsiskyrė auginamais linais, nes jiems augti buvo labai tinkamos gamtinės sąlygos, o šiaurinė pavieta dalis idealiai tiko linų gabenimui į Rygą.

Nustatyta, kad iš šiaurinės Lietuvos vietovių atgabenti linai sudarė daugiau kaip 60 proc. visų XVII a. paskutiniame ketvirtyje į Rygą atgabentų linų (po 15–20 talerių už birkavą⁸³). Garsiausi ir populiariausi buvo įvardijami kaip „lietuviški“ linai arba „Pater noster“, dar ir kaip „Rokiškio“ linai (*Rakiszker Flachs*). Pastarasis pavadinimas nurodė auginamą jų rūšį⁸⁴. Linus iš Kupiškio į Rygą gabeno ne tik pirkliai, bet ir smulkūs bajorai, o daugiausia valsčiaus valstiečiai. Viena iš Kupiškio valstiečius labai apsunkinusių prievolių buvo pastotės, kai reikalauta, paprastai du kartus per metus, nugabenti krovinį. Kupiškio valsčiaus gyventojai, kaip fiksuojama jau XVI a. pabaigoje, buvo siunčiami su pastotėmis pirmiausia į Rygą. Taip pat galėjo būti siunčiami ir į Vilnių⁸⁵. Linus kupiškėnai pastotėmis turėjo gabenti savo transportu – vežimais, į kuriuos prikraudavo iki dviejų birkavų linų (1000–1200 Rygos svarų), o kartais ir daugiau. Tam, kad būtų išvengta apiplėšimų ar vagysčių, linus veždavo po kelis, paprastai po dešimt vežimų, tuomet dvaras skirdavo vieną vyriausiuoju – prižiūrėtoju. Į Rygą atgabėnę linus valstiečiai vadinti *bauer-händler*, juos parduodavo perpirkliais⁸⁶.

⁷⁹ Kiaupa Z., Rygos miesto partneriai Lietuvoje, p. 58.

⁸⁰ Любавский М., *Литовско-русский сейм*, p. 104 (приложение); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564*, Nr. 74, p. 84.

⁸¹ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, p. 55, 60.

⁸² Дорошенко В. В., Протоколы Рижского торгового суда как источник для изучения экономических связей Риги с русскими, белорусскими и литовскими землями в XVII в., *Экономические связи Прибалтики с Россией: сборник статей*, Рига, 1968, p. 144.

⁸³ Birkavas – senovės masės vienetas, apie 10 pūdų arba apie 163,8 kg.

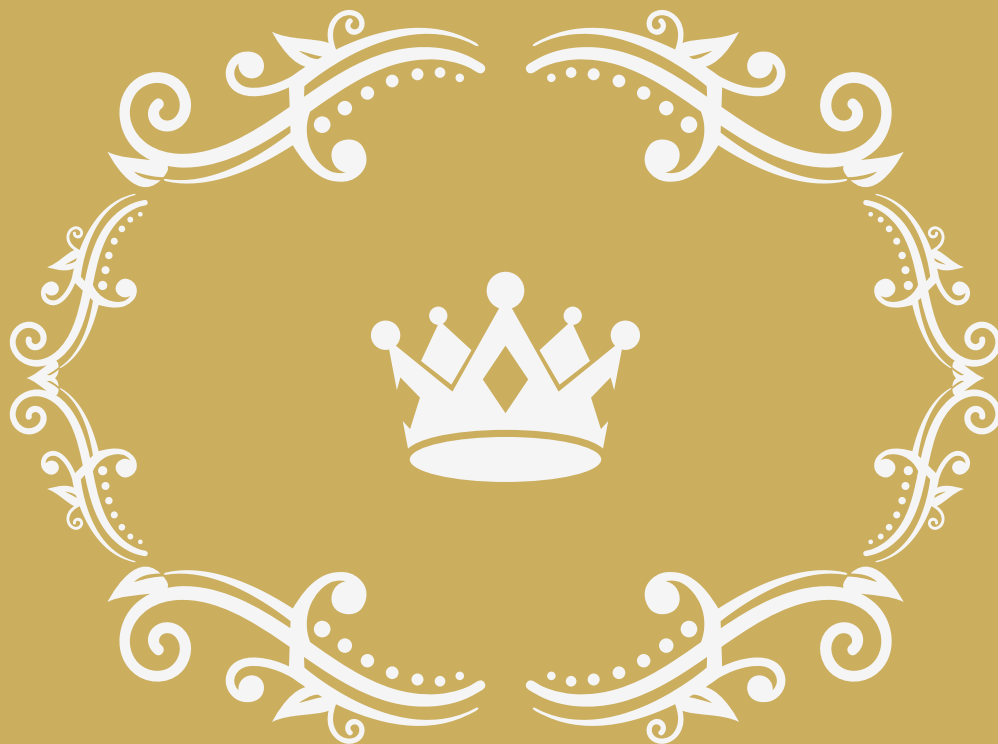
⁸⁴ Дорошенко В. В., Протоколы Рижского суда, p. 144.

⁸⁵ Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, p. 4.

⁸⁶ Rychter J. B., *O lnie towarnym litewskim*, Wilno, 1834, p. 38, 70, 72.

ŽYGIMANTO AUGUŠTO
APŠILANKYMAS KUPIŠKYJE

6. ŽYGMANTO AUGUSTO APSILANKYMAS KUPIŠKYJE

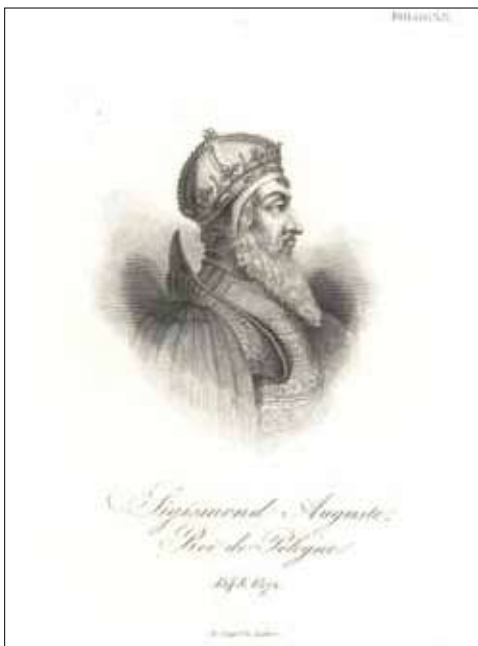
Pirmajam LDK valdovo apsilankymui Kupiškyje įtakos turėjo XVI a. vid. pasikeitusi geopolitinė padėtis Baltijos jūros regione, iškilęs viešpatavimo Baltijos regione (*dominii maris Baltici*) klausimas. Konfliktas dėl Livonijos įvairiu lygiu įtraukė nemažai Europos valstybių: Skandinavijos šalis, Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę, Prūsijos kunigaikštystę, taip pat ir Šventosios Romos imperiją. Į konfliktą dėl Livonijos pajungimo LDK ir Baltijos jūros nusprendė įsitraukti ir Žygimantas Augustas, parėmęs tokį planą dar 1552 m. Livonija, tik formaliai valdoma Šv. Romos imperatoriaus, Lietuvai buvo svarbi ekonominiu (Rygos ir Narvos uostai) ir kariniu požiūriais (apstatyta pilimis, turinti ilgą sieną su Lietuva, ji galėjo kelti didžiulį pavojų, jei būtų patekusi į Maskvos rankas). Juo labiau kad 1554 m. Livonijos ordino magistras Johanas Vilhelmas von Fürstenbergas (1500–1568) sudarė su Maskva 15 metų paliaubų sutartį, praktiškai verčiančia Livoniją Maskvos protektoratu. 1557 m. pr. gavęs Lenkijos seimo pritarimą karo žygiui į Livoniją, Žygimantas Augustas ėmė rengtis karo kampanijai⁸⁷.

Šiame kontekste pasitarnavo Kupiškis, tapdamas prie Livonijos sienos keliaujančio valdovo apsilankymo vieta ir brėžęs XVI a. valdovų kelionių link Livonijos liniją. Nepatekęs į Jogailaičių itinerarijų XV–XVI a. pirmoje pusėje, Kupiškis pirmą sykį karūnuoto asmens ir valdos savininko sulaukė 1557 m. Šis „Renesanso princu“ vadinamas LDK valdovas Kupiškyje lankėsi taip vadinamos 1557 m. Pasvalio kampanijos metu.

Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos sūnus Žygimantas Augustas (gimė 1520 m. rugpjūčio 1 d. Krokuvoje, Vavelio pilyje) buvo paskutinysis Jogailaičių dinastijos atstovas, viena reikšmingiausių LDK figūrų, istorikų vertinama nevienareikšmiškai. Su jo vardu tiesiogiai susijusios XVI a. vidurio Lietuvos modernizavimo reformos: įvykdytos valakų, administracinė-teisinė reformos, sukūrusios pavietų struktūrą su seimeliais ir renkamais teismais, pagyvėjo krašto ūkis. 1566 m. patvirtintas Antrasis Lietuvos Statutas. Svarbūs valdovo nuopelnai plėtojant renesanso kultūrinį sąjūdį Lietuvoje: nuo 1544 m. Vilniuje statoma valdovų rezidencija, sukaupia apie 5000 knygų biblioteka, gobelenų ir paveikslų kolekcijos. Žygimantas Augustas rėmė muzikus ir menininkus. Būdamas katalikas, garsėjo religine tolerancija, 1563 m. privilegija sulygino stačiatikių ir katalikų teises valstybėje. Žygimanto Augusto valdymo laikmetis LDK pelnytai gali būti vadinamas „aukso amžiumi“. Į Lietuvos istoriją jis pateko ir kaip vienintelis valdovas, vedęs iš meilės Lietuvos didikę Barborą Radvilaitę. Visgi reikšmingus šio valdovo darbus nemaža dalimi atsveria jo vaidmuo sudarant Liublino sąjungą. Nuo 1563 m. po nesėkmių Livonijos kare, Žygimantas Augustas tapo aktyviu LDK ir Lenkijos sąjungos šalininku. 1564 m.

⁸⁷ Ragauskienė R., Some aspects of the Lithuanian-Swedish historical relations (until the beginning of the 17th century), *Scando-Slavica*, 2022, Vol. 68(2), p. 336.

jis atsisakė tėvoninių teisių į LDK Lenkijos karūnos naudai, galiausiai jo spaudžiami Lietuvos atstovai 1569 m. pasirašė Liublino sąjungą. Paskutinius trejus gyvenimo metus Žygimantas Augustas praleido daugiausia Lenkijoje. Mirė 1572 m. Knišine. Buvo palaidotas Vavelio katedroje, Žygimantų koplyčioje.

Žygimantas Augustas. Paryžius, 1830–1840 m. litografija, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, inv. Nr. VR–613

Barbora Radvilaitė (biustas), Stanislovas Kuzma, 2010. Fotografas Vytautas Abramauskas. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Inv. Nr. VR–551

Livonijos karo kampanijai pavyko sutelkti milžiniškas pajėgas – apie 45600 karių: lenkų – 13000, LDK karių – 26600, Prūsijos – 6000. Turėta 98 patrankos, tarp kurių buvo dvi sunkiosios, traukiamos 160 jaučių. Dar 1556 m. liepos mėn. link Livonijos sienų buvo atsiųstas LDK kariuomenės etmonas Mikalojus Radvila Rudasis vykdyti puolamuosius žygius. Liepos 9–10 d. laiškuose Radvilai Žygimantas Augustas jam nurodė su turima kariuomene, pastačius sargybą, įsikurti neprivažiuvus Saločių, dvi mylios (apie 12 km) iki Kupiškio. Didikas turėjo slapta naktį, parinkęs silpnesnius pėstininkus, atitraukti turėtas sunkiąsias patrankas⁸⁸. M. Radvilos Rudojo vadovaujami kariai iš stovyklos prie Kupiškio pradėjo puldinėti Livonijos gyventojus, sėdami paniką ir kartu tikrindami livoniečių karinį pasirengimą.

⁸⁸ 1556 07 06, Vilnius, Žygimantas Augustas – M. Radvilai Rudajam, Ferenc M., Listy polskie króla Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła „Rudego“ z lat 1548–1556, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne*, 2009, z. 136, p. 87.

*Livonijos žemėlapis,
Abraham Ortelius,
Theatrum Orbis Terrarum,
tarp 1573–1598 m.
Antverpenas
Vieša prieiga*

1557 m. liepos pab. apie 30000 gerai ginkluotų karių dislokuoti stovykloje prie Anykščių⁸⁹. Į šį karališką dvarą liepos 27 d. atvyko ir Žygimantas Augustas. Iki rugpjūčio vidurio vykusios konsultacijos su atvykusiais imperatoriaus pasiuntiniais ir derybos su Livonijos ordino magistro siūsta delegacija, prašiusia malonės ir taikos, buvo nesėkmingos. Rugpjūčio 16 d. sudalyvavęs kariuomenės apžiūroje, Žygimantas Augustas davė įsakymą judėti toliau link Livonijos sienų.

Iškilmingas Žygimanto Augusto sutikimas Kupiškyje

1557 m. rugpjūčio 17 d. Žygimantas Augustas įžengė į Kupiškį⁹⁰. Po kelių dienų, aplenkdamas miškus, per Viešintas Kupiškį pasiekė ir 30 000 LDK kariuomenė. Karo stovykla buvo įkurta prie Lėvens upės. Reikšminga, jog būtent Kupiškyje buvo paskelbtas karas Livonijai. Rugpjūčio 19 d. Žygimantas Augustas ir Lenkijos etmonas Jan Mielecki iš Kupiškio stovyklos išsiuntė Livonijos ordino magistrui Johanui Wilhelmui von Fürstenbergui (1500–1568) pranešimą apie skelbiamą karą. Kitą dieną kariuomenė persikėlė per Lėvens upę ir pro Antašavą, Vabalninką atžygiavo iki Girsūdų netoli Pasvalio. Žygimantas Augustas Kupiškio valdoje viešėjo keturias dienas. Kartu su valdovu atvyko aukš-

⁸⁹ Wyprawa króla JMci Polskiego do Inflant lata Bozego 1557 Juli XVI, wyd. K. Górski, *Historia jazdy polskiej*, Kraków, 1894, p. 303–305.

⁹⁰ Gašiorowski A., *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, *Studia Historyczne*, 1973, t. 16(2), p. 270.

čiausi to meto LDK politiniai veikėjai, pavyzdžiui, valdovo favoritas Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Mikalojus Radvila Juodasis⁹¹.

Valdovo atvykimas į Kupiškį neabejotinai buvo vienas svarbesnių įvykių valdos istorijoje. Nežinome pasitikimo detalių, tačiau neabejotina, kad jis buvo labai iškilmingas. Karalius privalėjo būti sutiktas pagal nuo viduramžių plėtotą „karališkųjų įžengimų“ (lot. *adventus regis*) tradiciją, reiškiančią iškilmingą valdovo įžengimą į miestą ar kitą jam pavaldų centrą⁹². Iškilmingi įžengimai rėmėsi senovės Romos triumfais ar Jėzaus Kristaus įžengimo į Jeruzalę Verbų sekmadienį tradicija. Vedant kristologinę paralelę matyti valdovo kaip gelbėtojo ir gynėjo vaidmuo. *Adventus regis* tradicija gerai žinoma ir svarbi viduramžių Europoje, kaip viena pagrindinių formų monarcho majestoto prezentacijai⁹³, tęsta ankstyvaisiais moderniais laikais (XVI–XVIII a.)⁹⁴, modifikuojant ceremonialą valdovo valdžiai išreikšti⁹⁵. *Adventus regis* tapdavo įmantria vieša ceremonija, apėmusia iškilmes, teatrinis pasirodymas ar religines ceremonijas, būdavo sakomos kruopščiai parengtos kalbos, dažnai pritaikytos konkrečiam miestui ir jo santykiui su karūna⁹⁶.

Iškilmingi valdovų įžengimai, dažniausiai po karinių pergalių (nuo pergalės Oršos mūšyje iki triumfo eisenos 1611 m.⁹⁷ ir kt.), arba įžengiant į LDK sostinę⁹⁸, buvo žinomi ir praktikuoti Lietuvoje. Aišku viena, kad dėl susiklosčiusių aplinkybių Žygimanto Augusto įžengimas į Kupiškio valdą (miestelį) nebuvo itin pompastiškas, vyko tikrai be pastatytų triumfo kolonų ar arkų, teatrinų ar šokio pasirodymų. Nors neabejotina, kad buvo išlaikyti keli pagrindiniai ceremonialo elementai: palydos lydimo valdovo iškilmingas sutikimas, jo įžengimas į miestelį, valdovo pasveikinimas (kitur būdavo įteikiami simboliniai miesto raktai), jam reiškiamą didžiausią pagarba. Visas iškilmingo įžengimo ir sutikimo ceremonialas turėjo būti papildytas Kupiškio realijomis. Pastebėta, kad, pavyzdžiui, XVI a. vidurio Prancūzijos karaliaus Henriko II iškilmingų įžengimų metu

⁹¹ Jasnowski J., *Mikolaj Czarny Radziwill (1515–1565)*, Oświęcim: Napoleon V, 2014, p. 314.

⁹² Istorikai gana plačiai nagrinėjo socialinius, kultūrinius, politinius ir teisinius valdovų įžengimų aspektus. Žr.: Preface, *Writing Royal Entries in Early Modern Europe*, M. C. Canova-Green, J. Andrews, M. F. Wagner (eds.), Turhout: Brepols, 2013.

⁹³ Dalewski Z., *Rytual i polityka. Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2005, p. 15–16. Čia platesnė klausimo literatūra.

⁹⁴ Bryant Lawrence M., *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual, and Art in the Renaissance*, Geneva: Librairie Droz S. A., 1986, p. 15–16.

⁹⁵ Ruiz Teofilo F., *A King Travels Festive Traditions in Late Medieval and Early Modern Spain*, Princeton University Press, 2012, p. 113–145; Aliverti M. I., Travelling with a Queen: The Journey of Margaret of Austria (1598–99) between Evidence and Reconstruction, in: *Writing Royal Entries in Early Modern Europe*, p. 71–92.

⁹⁶ Guenée B.; Lehoux F., *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1968.

⁹⁷ *Triumfo diena. 1611 m. birželio 13 d. Smolensko pergalė ir iškilmingas Žigmanto Vazos sutikimas Vilniuje 1611 m. liepos 24 d.*, sudarė E. Saviščevas, Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, 2011.

⁹⁸ Trumpas iškilmingų sutikimų Vilniuje apibendrinimas: Balaišytė L., LDK istorija: Vilniaus iškilmių kelias, *www.15min.*, 2013 10 23.

Herbinis Žygimanto Augusto gobelenas

vaisingai persipindavo vietos tradicija su įprastu ceremonialu. Beje, šis valdovas visose savo valdose viešėdavo labai trumpai, vos po kelias dienas⁹⁹. Iškilmingas Žygimanto Augusto sutikimas Kupiškio miestelyje turėjo baigtis valdovo palydėjimu į Kupiškio dvarą (1603 m. inventoriuje minimas Pajuodupės dvaras prie Lėvens upės, buvęs aptvertas, su įvažiuojamais didžiaisiais vartais, pagrindinis dvaro pastatas buvęs medinis, su mūriniu alkieriumi¹⁰⁰), kur jam paruošti apartamentai ir kur greičiausiai buvo surengta iškilminga puota, lydima muzikos. Puotos būdavo neatsiejamas iškilmingų įžengimų atributas, nepriklausantis nuo sutikimo konteksto. Jos ypač svarbios būdavo vietos elitui, tokiu būdu gaunančiam galimybę patekti arčiau valdovo ir tikėtis siekiamų gėrybių¹⁰¹.

Tikėtina, kad per Žygimanto Augusto viešnagę Kupiškyje valdos vietininkas ir jo pareigūnų komanda, kurią, kaip matyti iš 1596 m. skundo, sudarė pavietininkis, du sargybiniai, medžioklis, arklidininkas¹⁰² ir neabejotina nemažai įvairių tarnų, valdovui organizavo ir kitų pramogų. Tarp tokių galėjo būti paskutiniojo Jogailaičio taip mėgtos medžioklės. Kupiškio dvare buvo auginami ar laikomi medžiokliniai sakalai. Jie buvo labai vertinami, jei prieš dešimtmetį siųsti netgi į Krokuvą. Nestigo ir medžioklinių šunų. Žinoma, kaip Kupiškio vietininko G. Kapčiaus medžioklis Valekas 1591 m. medžiodamas su skalikais nuvijo Draulėnų kaimo avis ir ožkas. Kupiškyje XVI a. pabaigoje ir, matyt, anksčiau, buvo populiarios kurapkų medžioklės. Tinklų tokioms medžioklėms turėjo greičiausiai brakonieriavę, paprasti valdiniai, kaip valstietis Jurgis Stanevičius¹⁰³.

⁹⁹ Cooper R., Court festival and triumphal entries under Henri II, *Court Festivals of the European Renaissance: Art, Politics and Performance*, J. R. Mulryne, E. Goldring, S. Knight (eds.), Aldershot: Ashgate, 2002, p. 58.

¹⁰⁰ Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, p. 8.

¹⁰¹ Murphy N., *Ceremonial Entries, Municipal Liberties and the Negotiation of Power in Valois France, 1328–1589*, Leiden Boston: Brill, 2016, p. 4, 16.

¹⁰² *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai*, p. 53–62.

¹⁰³ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai*, p. 56–58.

Kaip minėta, Žygimanto Augusto atvykimas į Kupiškį buvo karo kampanijos dalis. Kartu su valdovu prie Kupiškio apsistojo milžiniška LDK kariuomenė. Vietos gyventojus užgulė sunki našta. Kaip pažymėta viename 1561 m. nurodymų dėl žygiuojančių į Livoniją karių aprūpinimo, keliaudami per valdovo ir kitas valdas, kariai už maistą turėjo mokėti nustatytas kainas: už jautį – 80 grašių, už karvę – 40, už telyčią – 30, už statinę rugių – 6 grašių, avižų – 5 grašių ir pan., tačiau maistą į nurodytas kariuomenės nakvynės vietas turėjo pristatyti patys gyventojai. Taip pat valdiniai turėjo taisyti tiltus, pylimus, o neatlikę tokių darbų, už juos versti susimokėti¹⁰⁴. Taigi atsidūrę kariuomenės stovyklavimo zonoje 1557 m. Kupiškio gyventojai galėjo patirti daugiau žalos, nei pasipelniti. Plėšikavimai, išpuoliai prieš vietos gyventojus, turto niokojimas ir kitos bėdos „keliavo“ kartu su kariuomene. Tą matome iš Žygimanto Augusto išleistų nuostatų kariuomenei¹⁰⁵, siekiant užkardyti demoralizuotų karių siautėjimus.

Livonijos karo pradžioje atsiradęs kariuomenės judėjimo maršrutas pro Kupiškį įsitvirtino ir vėlesniu laikotarpiu. 1560 m. iš Vilniaus per Kupiškį į Bauskę traukė garsaus LDK kariškio ispano Antonio Moros¹⁰⁶ vadovaujamas 300 pėstininkų dalinys. Tuo pačiu maršrutu 1561 m. žygiavo samdiniai iš Lenkijos¹⁰⁷.

*Antonio Moros autografas. 1576 03 27, Viena,
A. Mora – M. Radvilai Rudajam, AGAD, AR, dz.
V, Nr. 9978*

¹⁰⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564, Nr. 30, p. 51–52.

¹⁰⁵ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37, parengė D. Baronas, Vilnius, 2011, p. 362.

¹⁰⁶ Už pasirodymą Livonijos karo kampanijoje 1563 m. Žygimantas Augustas A. Morai suteikė Palonsko dvarą, AVAK, t. 13, p. 342.

¹⁰⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564, p. 38, 51; Čelkis T., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos kelių tinklo formavimasis XIII–XVII amžiuje.

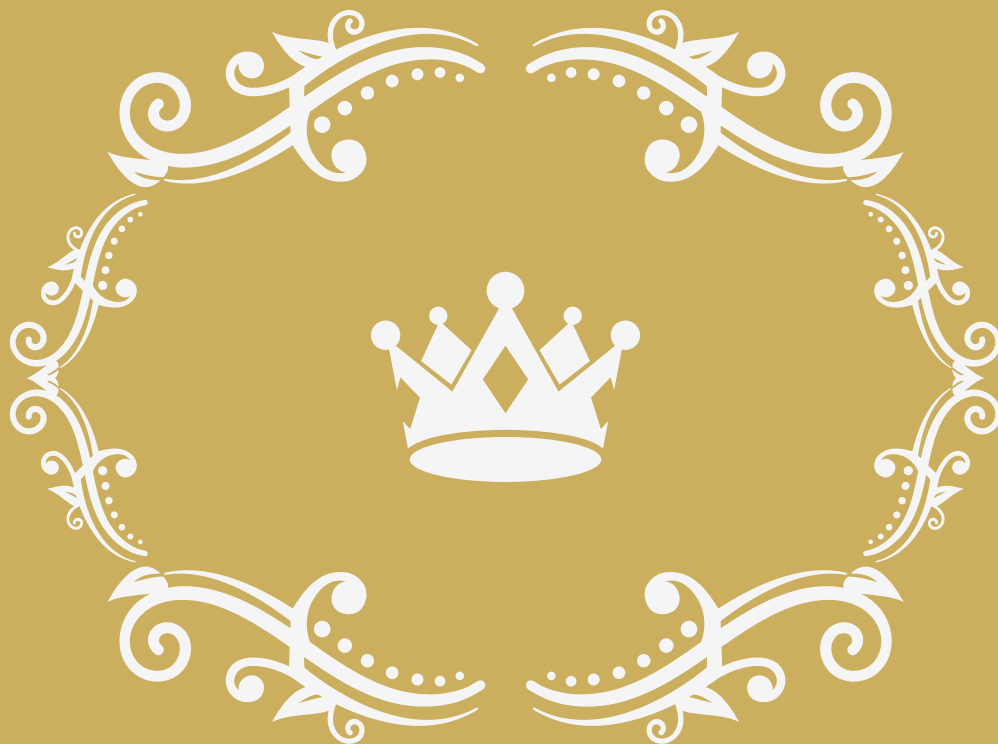
Labai tikėtina, kad Žygimantas Augustas nebuvo paskutinis Jogailaitis, lankęsis Kupiškyje. Nemaža tikimybė, kad šiuo keliu, per karališkąjį Kupiškio dvarą 1562 m. spalio mėn. keliavo tik ką susituokusi kunigaikščių pora – Suomijos kunigaikštis Jonas III Vaza ir jo žmona, Žygimanto Augusto sesuo Kotryna Jogailaitė. Spalio 12 d. jaunoji sutuoktinių pora su asmeniniu dvaru ir lenkų dvariškiais iš Vilniaus išvyko į Rygą, o iš ten į rezidencinę Suomijos kunigaikščio Turku pilį. Išvykdama iš Vilniaus Kotryna Jogailaitė išsivežė nemažą kraitį, kurio didelę dalį sudarė brangūs juvelyriniai dirbiniai (tarp jų 6400 auksinų vertės auksinė antkaklė su 5 smaragdais ir perlais, net 16800 auksinų įvertinta antkaklė su 3 deimantinėmis plokštėmis), papuošalai, vertingi indai, drabužiai¹⁰⁸. Neabejotinai turėjo keliauti per valdovo dvarus, tarp kurių šiame kelyje buvo Kupiškis.

*Kotryna Jogailaitė apie 1553, dailininkas L. Cranachas. Krokuvos nacionalinis muziejus
Vieša prieiga
Jonas III Vaza. Dail. Johan Baptista van Uther, 1582. Nacionalinis muziejus Stokholme
Vieša prieiga*

¹⁰⁸ Janonienė R., Kotrynos Jogailaitės kraičio aprašas – XVI a. dvaro buities dokumentas, *Lietuvos pilys*, 2006, Nr. 1, p. 28–31.

STĖPONO BATORO LANKYMASIS
KUPIŠKYJE

7. STEPONO BATORO LANKYMASIS KUPIŠKYJE

Karinis buvo ir elekcinio ATR valdovo – Stepono Batoro (1533–1586) apsilankymo Kupiškyje tikslas. Transilvanijos kunigaikščio Stepono Batoro (1477–1534) ir Kotrynos Telegdi (1492–1547) sūnus Steponas Batoras kilo iš istorinės Vengrijos dalies – Transilvanijos, kurios vaivadomis nuo XV a. buvo Batorų giminės atstovai. Buvo išauklėtas humanizmo dvasia, 1549 m. studijavo Italijoje, Padujos universitete. Tėvynėje jam teko kovoti dėl savo šalies nepriklausomybės. 1571 m. buvo išrinktas Transilvanijos kunigaikščiu. Dalyvavo karinėje kampanijoje prieš prohabsburgiškai nusiteikusį ir dalį Vengrijos pilių užėmusį Kasparą Bekešą, su kuriuo, atvykusi į ATR, tapo bendražygiais.

ATR valdovui Henrikui Valua atsisakius sosto, Steponas Batoras 1576 m. vedęs Oną Jogailaitę, buvo karūnuotas Lenkijos karaliumi, o netrukus tapo ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Jo valdymo dešimtmetis pagal nuveiktus darbus ir jų reikšmę prilygsta ištisai epochai. Vienas svarbiausių Lietuvai atliktų žygių – sėkmingai užbaigtas Livonijos karas. Karas su Maskva buvo Stepono Batoro pagrindinio plano – susilpninti Rusiją ir sukurti antiturkišką valstybių koaliciją, siekiant išvaduoti Transilvaniją – svarbiausia dalis. Vidaus politikoje Stepono Batoro nuopelnams priklauso 1581 m. Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo įsteigimas. Taip pat 1579 m. buvo įkurta Vilniaus akademija.

Steponas Batoras buvo stiprios monarcho valdžios šalininkas. Griežtai nubaudęs prieš jo asmenį pasikėsinusius, majestoto įžeidimu apkaltintus asmenis, sustiprino smukusį valdovo autoritetą Respublikoje: 1580 m. Vilniuje Rotušės aikštėje buvo pakartas LDK didikas Grigas Astikas, o Lenkijoje 1584 m. mirties bausmės sulaukė Samuelis Zborovskis.

Vilniuje ir lietuviškose valdose valdovas lankėsi tris kartus 1579–1582 m. laikotarpiu. Mirė Gardine 1586 m., buvo palaidotas Krokuvos Vavelio katedroje.

Steponas Batoras, kaip minėta, asmeniškai įsitraukė į karinę kampaniją. 1582 m. kovo 2 d. valdovas su gausia palyda išžygiavo iš Vilniaus į Rygą į paskutinį žygį¹⁰⁹. Keliauta kas dieną per Riešę, Giedraičius, Balninkus, Anykščius. Kovo 6 d. buvo pasiektas Ku-

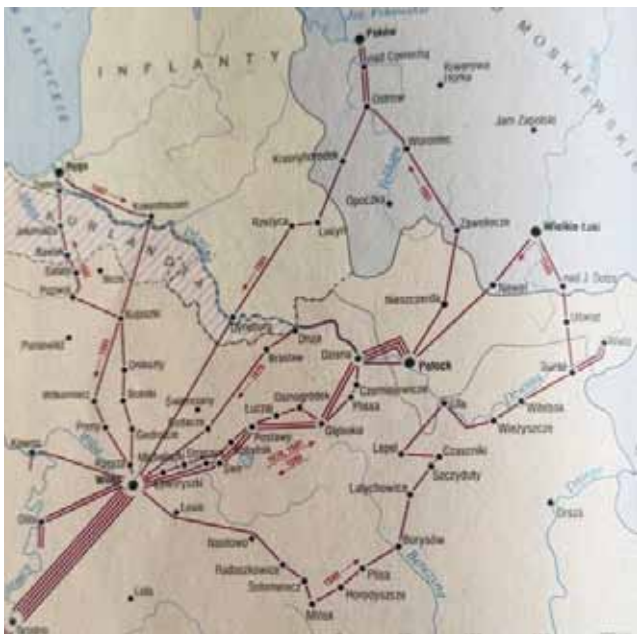

Steponas Batoras, Kristofas Sysangas (Christoph Sysang, 1703–1757) (?), iš Franco Kristofo fon Kevenhiulerio (Franz Christoph von Khevenhüller, 1588–1650) leidinio. Leipcgas, 1721. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. Inv. Nr. VR-1054

¹⁰⁹ *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego: dyjaryjusze, relacye, listy i akta z lat 1576–1586, zebrał i wydał Ignacy Połkowski, Kraków, 1887, p. 348.*

piškis. Iš jo toliau žygiuota į Pasvalį, Saločius ir Bauskę¹¹⁰. Ši valdovo viešnage skyrėsi nuo Žygimanto Augusto įžengimo. Pirmiausia, ji buvo labai trumpa, truko ne visą parą. Jau kitą dieną valdovas ir jo palyda pasiekė Pasvalį. Vargu, ar būtų galima tikėtis kokio nors iškilmingesnio Stepono Batoro sutikimo Kupiškyje tokia proga. Netgi kai Steponas Batoras įžengė į Rygą, rygiečiai nesuspėjo išeiti prieš miestą pasitikti valdovo – pastarasis su palyda į miestą įžengė netikėtai anksti. Tiesa, tuomet Rygoje buvo praleista tik ši ceremonialo dalis. Visa kita – labai iškilmingas sutikimas, su miesto raktais etc. – visgi buvo¹¹¹. Kupiškyje greičiausiai apsiribota tik priėmimu dvare, buvo suorganizuota tokio rango svečiui priimti skirta vakarienė. Tačiau apie dvaro išlaidas Kupiškyje duomenų neišliko.

Stepono Batoro kelionės į Livoniją 1579–1582 m. Taip pat ir 1582 m. per Kupiškį į Rygą ir atgal. Wrede M., Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586, Warszawa: DiG, 2010

Stepono Batoro trigrašiai 1582 m., 1585 m. Fotografas Mindaugas Kaminskas. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. Inv. Nr. VR-41, 42

Valdovą šioje kelionėje lydėjo gausi ATR žymių pareigūnų ir dvariškių palyda. Įdomu tai, kad Steponas Batoras konflikto su Maskva metu turėjo nemažą skaičiaus asmenų sargybą. Jei karo pradžioje valdovą lydėdavo 6–10, tai jo pabaigoje visur su valdovu žengė 30 jo sargybinių¹¹². Toks būrys jų kartu su valdovu turėjo įžengti ir į Kupiškį. Taip pat valdovo palydoje buvo tokie žymūs Lenkijos ir LDK valdančiajam elitui priklausę asmenys, kaip Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila, Žemaitijos vyskupas Melchioras Gie-

¹¹⁰ Wrede M., *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa: DiG, 2010, p. 116–117.

¹¹¹ *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, p. 349.

¹¹² Kadzik D., *W kręgu dworskim w czasach króla Stefana Batorego – słudzy skarbowi, straż marszałkowska i służba prywatna dworzan*, *Kronika Zamkowa*, 2022, Nr. 9, p. 50.

draitis, Vilniaus kaštelionas Ostafijus Valavičius, Trakų kaštelionas Mikalojus Kristupas Radvila, Žemaitijos kaštelionas Mikalojus Talvošas, Polocko kaštelionas Janas Volmenskis, karaliaus kuchmistras (virtuvininkas) italas Dominykas Alamani ir kiti¹¹³.

Vėlesnių nei XVI a. pab. įvykusių valdovų apsilankymų Kupiškio krašte užfiksuoti nepavyko. Istoriniais šaltiniais galima pagrįsti dviejų ATR valdovų – Žygimanto Augusto ir Stepono Batoro – lankymąsi ir trumpalaikį apsistojimą Kupiškyje. Jei kalbėsime apie Kupiškio kraštą platesne prasme, tai į netolimai esantį Rokiškį, be jau minėtos didžiosios kunigaikštienės Elenos, 1589 m. buvo atvykęs į Taliną keliavęs Zigmantas Vaza.

Tiek Žygimanto Augusto, tiek ir Stepono Batoro Kupiškyje vykę viešnagės turėjo ir rezidencinio, ir administracinio-ūkinio apsilankymo bruožų. Paskutiniai Jogailaičiai rodė nemažą dėmesį savo Kupiškio valdai, priimdami nutarimus dėl dvaro įkeitimo, žemių skyrimo ir pan. Vėlesni ATR valdovai mažiau kišosi į Kupiškio, tapusio seniūnija, gyvenimą.

Vadinamasis Stokholmo ritinėlis (1605 m.), vaizduojantis Zigmanto Vazos iškilmingo įžengimo į Krokuvą eiseną jo vedybų su Konstancija Habsburgaite proga

¹¹³ *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, p. 348–352.

NAUDOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (AGAD, AR)*, dz. V, Nr. 17733.
- Upytės žemės teismo knyga (1590–1592), *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (VUB)*, f. 7, Nr. 221.
- Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. T. 1 (Ab anno 1400 ad annum 1489)*, Cracoviae, 1887.
- Ferenc M., Listy polskie króla Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła „Rudego“ z lat 1548–1556, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne*, 2009, z. 136, p. 76–88.
- Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400–1500*, opr. J. Reichan, J. Zathy, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich., PAN, 1974.
- Janonienė R., Kotrynos Jogailaitės kraičio aprašas – XVI a. dvaro buities dokumentas, *Lietuvos pilys*, 2006, Nr. 1, p. 28–31.
- Lietuvių Krokuvą XIV–XVI amžiais / Cracovia lithuanorum saeculis XIV–XVI*, Urban W., Lūžys S., iš lotynų kalbos vertė A. Vaškeliene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
- Lietuvos Metrika (1541–1542). 27-oji Užrašymų knyga*, parengė I. Valikonytė, T. Čelkis, L. Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37*, parengė D. Baronas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51*, parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius: Žara, 2000.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564 (1558–1563). Viešųjų reikalų knyga 7*, parengė A. Baliulis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys. I dalis: XVI–XVII amžiai*, sudarė K. Jablonskis, Vilnius, 1959.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 1: Tekst, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana 2004.
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, t. 2: Indeksy, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana 2004.
- Sėliai: baltų archeologijos paroda*, parengė Eglė Gričiuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007.
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego: dyjaryjusze, relacye, listy i akta z lat 1576–1586*, zebrał i wydał Ignacy Połkowski, Kraków, 1887.
- Triumfo diena. 1611 m. birželio 13 d. Smolensko pergalė ir iškilmingas Zigmanto Vazos sutikimas Vilniuje 1611 m. liepos 24 d.*, sudarė E. Savišcevas, Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK valdovų rūmai, 2011.
- Volumina Legum*, Sankt Peterburg, 1859, t. 2.
- Акты Виленской археографической комиссии. Акты Вилкомирского городского суда*, Вильна, 1907, t. 32.
- Акты Виленской археографической комиссии. Акты Унитского городского суда*, Вильна, 1899, t. 26.
- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией, 1506–1544*, СПб., 1848, t. 2.
- Литовская метрика. Отделы 1–2, ч. 3: Книги Публичных Дел. Т. 1, Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. Том тридцатый*, СПб., 1914.

Literatūra

- Alexandrowicz S., Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r. tzw. „radziwiłłowska“, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi, *Studia Źródloznawcze. Commentationes*, 1965, t. 10, p. 33–72.
- Alexandrowicz S., Naruszewicz Mikołaj, *Polski Słownik Biograficzny*, 1977, t. 22, p. 568–571.
- Aliverti M. I., Travelling with a Queen: The Journey of Margaret of Austria (1598–99) Between Evidence and Reconstruction, in: *Writing Royal Entries in Early Modern Europe*, ed. J. Andrews, M-C. Canova-Green, Brussels: Brepols, 2013, p. 71–92.
- Balaišytė L., LDK istorija: Vilniaus iškilmių kelias, *www.15min.*, 2013 10 23.

- Baliulis A., Iš Kupiškio ir apylinkių praeities, *Kupiškio kraštas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 48–137.
- Baranauskas T., Lietuvos miestų ir miestelių pirmųjų paminėjimų datos, *Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis*, sudarė A. Ragauskas, V. Senkus, Ž. Mačiukas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 137–142.
- Biržiška V., *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, red. ir papildė M. Biržiška, A. Šapokos įvadas, Chicago, 1987.
- Bryant Lawrence M., *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony: Politics, Ritual, and Art in the Renaissance*, Geneva: Librairie Droz S. A., 1986.
- Chojnacki J., Wojewodowie płoccy od XII wieku do 1793 roku, *Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego*, 1975, Nr. 4(83), p. 16–24.
- Cooper R., Court festival and triumphal entries under Henri II, *Court Festivals of the European Renaissance: Art, Politics and Performance*, J. R. Mulryne, E. Goldring, S. Knight (eds.), Aldershot: Ashgate, 2002, p. 51–75.
- Čelkis T., Vieškelių tinklo struktūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVII a., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2019/1, Vilnius, 2019, p. 33–77.
- Dalewski Z., *Rytual i polityka. Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2005.
- Dzięgielewski J., Naruszewicz Mikołaj, *Polski Słownik Biograficzny*, 1977, t. 22, p. 567–570.
- Fijałek J., *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, Kraków, 1914.
- Gašiorowski A., Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów, *Studia Historyczne*, 1973, t. 16(2), p. 249–275.
- Gašiorowski A., Podróże panującego w średniowiecznej Polsce, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1973, t. 25, p. 41–68.
- Gašiorowski A., Polskie itineraria średniowieczne, *Zapiski Historyczne*, 1985, t. 50 (3), p. 236–252.
- Gašiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa: IH PAN, 2015.
- Górski K., *Historia jazdy polskiej*, Kraków, 1894.
- Guenée Bernard; Lehoux Françoise, *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1968.
- <https://kmintys.lt/2025/05/09/kupiskio-istorijos-atodangos-nacionaliniame-ir-europiniame-kontekste/>
- <https://mapa.livecity.pl/ulice/Kr%C3%B3lewska,09987,2>
- Jasas R., Truska L., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.*, Vilnius: Lietuvos TSR MA Centrinė biblioteka, 1972, p. 78.
- Jasnowski J., *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565), Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Oświęcim: Napoleon V, 2014.
- Kadzik D., W kręgu dworskim w czasach króla Stefana Batorego – słudzy skarbowi, straż marszałkowska i służba prywatna dworzan, *Kronika Zamkowa*, 2022, Nr. 9, p. 48–58.
- Karvelis D., *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metai*, Vilnius: LEU leidykla, 2015.
- Kazakevičius V., Sėlių paminklai Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, 2000, t. 20, p. 7–20.
- Kiaupa Z., Rygos miesto partneriai Lietuvoje nuo valstybės susidarymo iki Livonijos karo pradžios, *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, Vilnius: LII leidykla, 2004, p. 53–64.
- Kutrzeba S., Starostowie. Ich początki i rozwój w XIV w., *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*, 1903, t. 20, p. 282–294.
- Miškinis A., *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius: Savastis, 2009.
- Murphy N., *Ceremonial Entries, Municipal Liberties and the Negotiation of Power in Valois France, 1328–1589* Leiden Boston: Brill, 2016.
- Ochmanskis J., *Senoji Lietuva*, Vilnius: Mintis, 1986.
- Pietkiewicz K., *Interrarium Aleksandra Jagielonczyka 1492–1506*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2016.
- Pociecha W., *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, Poznań: PWN, 1958, t. 3.
- Ragauskienė R., Bona Sforza and the Grand Duchy of Lithuania, *Queen Bona Sforza. Dynast, Ruler and Innovator*, (spaudoje).

- Ragauskienė R., Karvelis D., Ragauskas A., *Tarp pašaukimo ir profesijos. Evangelikų reformatų dvasininkai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.
- Ragauskienė R., Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Elenos (1476–1513) patronatas, *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*, sudarė Daiva Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2007, p. 99–112.
- Ragauskienė R., Some aspects of the Lithuanian-Swedish historical relations (until the beginning of the 17th century), *Scando-Slavica*, 2022, Vol. 68(2), p. 332–347.
- Rychter J. B., *O Inie towarnym litewskim*, Wilno, 1834.
- Ročka M., *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė M. Vaicekauskas, Vilnius, 2002.
- Ruiz Teofilo F., *A King Travels Festive Traditions in Late Medieval and Early Modern Spain*, Princeton University Press, 2012.
- Rupeikienė M., Rupeika A., Kupiškio krašto sakralinių pastatų ir parapijos trobesių architektūra, *Kupiškis: naujai moksliniai lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 260–273.
- Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2014.
- Senoji Rokiškio dvarvietė XVI–XVIII amžiais*, Rokiškis: Visuomeninė organizacija „Tyzenhauzų paveldas“, 2017.
- Simniškytė A., *Geležies amžius Sėloje*, Vilnius: Diemedis, 2013.
- Simniškytė A., Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis: teorinės prielaidos ir tyrimų rezultatai, *Lietuvos archeologija*, 2020, t. 46, p. 255–287.
- Simniškytė A., Sėliai ir lietuviai vėlyvojoje priešistorijoje: genčių kontaktai, *Lietuvos istorijos metraštis 2009 metai*, 2, Vilnius, 2010, p. 97–116.
- Simniškytė A., Vengalis R., Kupiškio piliakalnis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, Vilnius, 2018, p. 106–109.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1883, t. 4, 1886, t. 7.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa podlaskiego w średniowieczu*, zesz. 1, opr. Andrzej Buczyło i Tomasz Jaszczołt, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2021.
- Sobieski W., Lepszy K., Anna Jagiellonka, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, p. 128–132.
- Šmigelskytė-Stukienė R., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinis teritorinis suskirstymas, <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-didziosios-kunigaikstystes-administracinis-teritorinis-suskirstymas/>
- Tarybų Lietuvos enciklopedija*, 1986, t. 2.
- Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XIX amžiais, *Kupiškis: naujai moksliniai lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 1–50.
- Totoris A., Kupiškio seniūnija XVI–XVII amžiais, *Kupiškis: gamtos ir istorijos puslapiai*, Kupiškis: Kupiškio etnografijos muziejus, 2009, p. 130–160.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1 Województwo wileńskie, XIV–XVIII wiek*, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, przy współpracy U. Jamiljanczyka i A. Macuka, pod red. A. Rachuby, Warszawa: DiG, 2004.
- Vanagas A., *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: MEL, 1996.
- Varakauskas R., *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- Wojtkowiak Z., *Lithuania Transwilniensis saec. XIV–XVI. Podziały Litwy północnej w późnym średniowieczu*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005.
- Wojtkowiak Z., *Litwa Zawilejska w XV i w pierwszej połowie XVI wieku*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1980.
- Wrede M., *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa: DiG, 2010.
- Writing Royal Entries in Early Modern Europe*, M. C. Canova-Green, J. Andrews, M. F. Wagner (eds.), Turhout: Brepols, 2013.
- Zabiela G., Kupiškio valsčiaus archeologija, *Kupiškis: Naujai moksliniai lokaliniai tyrimai*, Vilnius: Versmė, 2016, p. 120–136.
- Дорошенко В. В., Протоколы Рижского торгового суда как источник для изучения экономических связей Риги с русскими, белорусскими и литовскими землями в XVII в., *Экономические связи Прибалтики с Россией: сборник статей*, Рига, 1968, p. 117–145.
- Казловскі П., Стараства, *Вялікае Княства Літоўскае.Энцыклапедыя*, Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2007, t. 2, p. 629.
- Любовский М., *Литовско-русский сейм*, Москва, 1900.

KARALIAUS STEPONO BATORO VIZITAS KUPIŠKYJE 1582 M. KOVO 6 D.

*Sutrumpinta istoriko, Birštono muziejaus direktoriaus Simono Matulevičiaus paskaita
Kupiškio rajono savivaldybės viešojoje bibliotekoje 2025 m. kovo 6 d.*

XVI amžius Europoje buvo reikšmingų, lūžinių istorinių įvykių amžius.

Įsibėgėjus didiesiems geografiniams atradimams, ilgą laiką Europoje dominavusi Viduržemio jūros ekonomika užleido savo vietą jūrinėms šalims ir lyderiaujančiomis tapo Ispanija, Portugalija, Didžioji Britanija, Nyderlandai, Prancūzija. Savo brandą pasiekė Renesanso kultūra.

Lietuvoje tai daugybės esminių pertvarkų metas, kai stipriau įsitraukta į tarptautinę prekybą žaliavomis ir maisto produktais, atliekama didelė žemės reforma, Lietuvos žemėtvarką ir žemdirbystę priartinusi arčiau europietiškos.

Tai ir švietimo idėjų skleidimosi amžius, kai 1526 m. Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimu sukurtas parapinių mokyklų tinklas, o 1579 m. įsteigta Vilniaus akademija (būsimasis universitetas), leidęs kurti akademinę bendruomenę, plisti Renesanso idėjoms. Taip atsiranda vis daugiau raštingų žmonių, o dėl išaugusio knygų poreikio didžiojoje kunigaikštystėje ima rasti spaustuvės – pirmąją Vilniuje apie 1520 m. įsteigia Pranciškus Skorina.

Lietuva, sąlyginai vėlai tapusi krikščioniška valstybe, gan greitai perėmė nemažai europietišką tradicijų, mąstymo būdą ir europietiškos kultūros modelį. Šiame amžiuje Lietuva pasiekė išties didelių laimėjimų ir dėl Lietuvos Statutų surašymo.

Bet tai ir vienas karingiausių amžių Lietuvai. Į XVI amžių įžengta karais su Maskva, kurių metu prarandamas Smolenskas ir daugybė kitų senų didžiosios kunigaikštystės teritorijų, o amžiaus viduryje prasidėjo Livonijos karas, kurį Lietuva su mažomis pertraukomis kariavo 25 metus.

Šis amžius lūžinis ir politinėje sistemoje, kai pasibaigus Gediminaičių valdymo epochai, valdovas tapo renkamu visuotiniuose bajorų luomo rinkimuose. Tokiu būdu Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tampa Steponas Batoras, kurio neeilinis vizitas Kupiškyje įvyko 1582 m. kovo 6 d.

1572 m. įvyksta valstybę sukrečiantis dalykas, kai miršta paskutinysis Jogailaičių dinastijos valdovas karalius Žygimantas Augustas, karaliaus sostą palikęs be įpėdinio. Livonijos karo fronte Maskvos kunigaikštystė po sėkmingų atakų ir nesulaukdama deramo pasipriešinimo, įsitvirtina jau beveik visoje Livonijoje, keldama labai aiškų ir rimtą pavojų prie Lietuvos sienų.

Šiuo grėsmingu valstybei metu į Lenkijos ir Lietuvos valstybių sostą išrenkamas Batorų giminės atstovas, Transilvanijos kunigaikštis Steponas Batoras, Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu vainikuotas 1576 m. gegužės 1 d. Krokuvoje.

Valdovas, pats būdamas patyrusiu kariu, sutelkia jungtinę kariuomenę karui su Maskvos kunigaikštyste ir šiame Livonijos karo etape surengiami trys dideli žygiai skirtingomis kryptimis. Karo įvykiai sulaukia poetų dėmesio, o iš jų kūrinių galime šiek tiek susidaryti nuomonę apie tuo metu sklandžiusias karo nuotaikas. Štai Lenkijoje išeina poeto Danieliaus Hermano poema „Maskvietiškoji Steponeida“ (Stephaneis moschovitica, 1582) ir Samuelio Volfo kūrinys „Stepono Pirmojo, Lenkijos karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio žygis prieš didįjį Maskvos kunigaikštį Ivaną Vasiljevičių“ (Stephani Primi [...] adversus Joannem Basylidem [...] expeditio, 1583). Dar bent keturi kūriniai buvo skirti išskirtinai Kristupo Radvilos žygiams prieš Maskvą pavaizduoti. Šiuos kūrinius vainikuoja Jono Radvano „Lietuvio Radviliada“ – herojinė poema, skirta Livonijos karo didvyrio Mikalojaus Radvilos Rudojo „gyvenimui ir žygiams“ (de vita et rebus gestis) įamžinti. Ypatingu taip pat laikomas Pranciškaus Gradausko kūrinys „Žygis prieš Maskvą“ (Hodoeporicon Moschicum [...], Vilnius, 1582) apie Kristupo Radvilos asmenybę ir žygius. Šiame kūrinyje žygis į Maskvos žemių gilumą apibūdinamas kaip neišvengiama būtinybė, atsakant į maskvėnų išpuolius ir klastą:

*Šitaip jūs įžūliai savimi ėmėt kliautis, maskvėnai,
Kad nebaudžiamai mūsų žemes tikėjotės niokot,
Ir kad lietuviai jums niekada nebandys pasipriešint,
Manėte, ką nuolankiai jūsų jėgą ir jūsų galybę?*

Karas klostosi pergalingai, 1582 m. sausio 15 d. pasirašoma Jam Zapolės taikos sutartis, o Karalius Steponas Batoras įvykdo savo pažadą, kurį buvo davęs tapdamas karaliumi – Livonija atkovota, miestai išlaisvinti, nuo puldinėjimų galėjo atsikvėpti visa valstybė.

Iš karo grįžęs valdovas Vilniuje pasitiktas su didelėmis iškilmėmis ir pradeda organizuoti kelionę į Rygą, kur turės būti sprendžiamas tolesnis Livonijos likimas. Ten išvyksta žymiausi Lenkijos ir Lietuvos didikai, kunigaikščiai, miestų valdytojai, bažnyčios vyskupai – visas to meto politinis ir dvasininkijos elitas. 1582 m. kovo mėnesį valdovas išvyksta į Rygą sutvarkyti Livonijos teritorijos reikalų ir šios kelionės metu, 1582 m. kovo 6-ąją dieną, karalius atvyksta į Kupiškį.

Čia galime tik įsivaizduoti, kaip po ilgo ir pergalingo karo, valstybei triumfuojant, turėjo atrodyti valdovo kelionė per Lietuvą. Europos valstybėse, įskaitant Lietuvą, gerai žinoma valdovo įžengimo į miestą ceremonija, dar vadinama Karališkuoju įžengimu, Tri-

umfo įžengimu arba Džiaugsminguoju įžengimu, lotyniškai – Adventus regis – karaliaus atėjimu. Tokios ceremonijos dažniausiai įprastai lydimos didžiulių iškilmių, miestuose išstatytų dailininkų sukurtų spalvingų dekoracijų, muzikantų ir aktorių palydų ir visame mieste rengiamų puotų.

Neturime, deja, daugiau žinių apie šią karaliaus kelionę, tik apie maršrutą. Pirminis valdovo maršruto aprašymo šaltinis yra lenkų kunigaikščio Jano Piotrowskio 1582 m. kovo 18 d. laiškas iš Rygos Karūnos didžiajam maršalkai Andrzejui Opalinskiui. Karaliaus kelionė iš Vilniaus į Rygą vyko tokiu maršrutu: kovo 2 dieną išvykimas iš Vilniaus, toliau Riešė, Giedraičiai, Balninkai, Anykščiai, Kupiškis, Pasvalys, Saločiai, Bauska, Jakimoža, Dalen, Musa, ir kovo 12 dieną atvykimas į Rygą.

Šiuo laikotarpiu Kupiškį valdė Mikalojus Naruševičius, senos ir garbingos lietuvių Naruševičių giminės atstovas. Šis bajoras ir pats buvo Livonijos karų dalyvis, taigi, su karaliumi petys petin kovojęs mūšio lauke, jo tėvas Mikalojus Jonas, prieš tai valdęs Kupiškį, taip pat buvo Livonijos karų dalyviu, net buvęs pasiuntiniu Livonijoje ir sutarties su paskutiniu Livonijos ordino magistru Gotardu Ketleriu liudytojas. Taigi, artimi valdovo ratui žmonės.

Daugiau žinių turime apie Stepono Batoro atvykimą į Rygą – ten karalius pasitinkamas iškilmingai – jam atveriami miesto vartai, įteikiamas miesto raktas, rengiama jo atvykimui skirta šventė, teikiamos dovanos. Į Rygą su karaliumi atvyko garbingų didikų palyda, kurioje svarbiausi valstybės asmenys: didysis karūnos etmonas Janas Zamoiskis, Vilniaus vyskupas ir karaliaus vietininkas Livonijoje Jurgis Radvila, žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis, vienas iš Lietuvos Statuto autorių ir Vilniaus universiteto steigimo signatarų Ostafijus Valavičius, lenkų karo vadas Samuelis Zborovskis, Lietuvos didysis maršalka Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, Naklo miesto kaštelionas Stefanus Grudzinskis, Žemaitijos kaštelionas ir Liublino unijos signataras Mikalojus Tolvaiša, Minsko seniūnas Janas Glebovičius ir kiti. Tikėtina, kad bent dalis šios didikų grupės taip pat keliavo pro Kupiškį.

Ar svarbus šis karaliaus vizitas Kupiškiui? Triumfuojančio, Livonijos pergalingai karą užbaigusio valdovo Stepono Batoro kelionė turėjo būti išskirtiniu įvykiu valstybėje, ir to reikšmę ir prasmę sustiprina faktas, kad valdovas keliauja po pergalingo karo, triumfuodamas, ir šis įvykis tarsi simbolizuoja naują valstybės gyvavimo epochą ir optimizmą po daug sunkių laikų.

Pats maršrutas daugelyje vietų sutampa su senu, keliaujančiųjų tarp Vilniaus ir Rygos keliu, dar nuo kunigaikščio Gedimino laikų žinomu pirklių keliu. Žinoma, turėjusiu būti tinkamu valdovo ir jo palydos kelionei ir poilsiui.

Pabaigai tiktų daug apie to meto požiūrį į Livonijos karą, valdovą Steponą Batorą ir priešus maskvėnus nusakančios lietuvio Pranciškaus Gradausko 1582 m. parašytos poemos „Žygis prieš Maskvą“ eilutės:

*Tuos ir daugel kitų dalykų mes apsakysim,
Kai prie Nemuno, saulės pavėsyje leisime laiką.
Tuomet ir Stepono triumfus ir pergales karo,
Febui įkvėpus, plačiau apdainuoti galėsime viską.
Ir Livonija, be paliovos kamuota nelaimių,
Jau laisva, karaliaus mūsų skeptrui paklūsta.
O maskvėnas toli, į skitų žemę nublokštas,
Mokosi šliaužti žeme ir uodegą savo pabrukti.
Taip likimas ant savo sparnų vis kryptį pakeičia.*

Lietuvis poetas savo kūrinyje valdovą įvardijęs „karaliumi mūsų“ tarsi primena mums neužmiršti mūsų valdovų pergalių ir jas tinkamai apdainuoti. Dabar, galbūt kaip niekada anksčiau, tai vėl svarbu. O Kupiškis, buvęs labai svarbių istorinių aplinkybių nulemtame valdovo kelyje, turi džiugų istorinį faktą, kurį įvairiomis formomis ir įvairiais būdais gali apsaityti, apdainuoti ir kitaip švęsti tiek, kiek pats to norės, kol tik laisvi galėsime prie Nemuno ateiti ir leisti laiką.

TURINYS

<i>Raimonda Ragauskienė. KARALIŠKASIS KUPIŠKIO KALENDORIUS</i>	3
1. Nuo Aukštupėnų iki Kupiškio miestelio paminėjimo	5
Dėl pirmojo Kupiškio paminėjimo	7
2. Administracinė-teritorinė Kupiškio priklausomybė	13
3. Kupiškio savininkai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės-Abiejų Tautų Respublikos valdovai	21
Kupiškis – valdovo stalo valda	25
Kupiškio seniūnija	27
4. Kodėl XV a pabaigoje – XVI a. pradžioje Kupiškis nepateko į LDK valdovų itinerarijus?	29
5. Komunikacinė Kupiškio reikšmė XVI–XVII a. pradžioje	33
6. Žygimanto Augusto apsilankymas Kupiškyje	37
Iškilmingas Žygimanto Augusto sutikimas Kupiškyje	39
7. Stepono Batoro lankymasis Kupiškyje	45
Naudoti šaltiniai ir literatūra	48
<i>Simonas Matulevičius (paskaitos santrauka). KARALIAUS STEPONO BATORO VIZITAS KUPIŠKYJE 1582 M. KOVO 6 D.</i>	51

KARALIŠKASIS KUPIŠKIO KALENDORIUS

Korektorė Sandra Garunkštienė
Maketuotoja Jolanta Bražėnienė

2025 08 25. Apimtis 3,5 apsk. sp. l.
Užs. Nr. 2197. Tiražas 300 egz.
Išleido ir spausdino UAB „Utenos Indra“
Maironio g. 12, LT-28143 Utena
www.indra.lt